

Bos in water, Water in bos

Bos in water, Water in bos

Beleving van bossen in en aan water

**C.M. Goossen
P.W.F.M. Hommel**

Alterra-rapport 886

Alterra, Wageningen, 2003

REFERAAT

Goossen, C.M. & P.W.F.M. Hommel, 2003. *Bos in water, Water in bos. Beleving van bossen in en aan water*. Wageningen, Alterra, Alterra-rapport 886. 58 blz.; 2 fig.; 30 tab.; 10 ref.

Van vier typen nat bos (Zachthoutooibos, Hardhoutooibos, Elzenbroekbos en Essen-Elzenbos) is via een post-enquête onderzocht in hoeverre de Nederlandse bevolking ze aantrekkelijk vindt om te zien en om in te wandelen. Het Hardhoutooibos wordt het aantrekkelijkst gevonden. Dit geldt voor de hele onderzoekspopulatie. Voor een elzenbroekbos, een zachthoutooibos en een essen-elzenbos geldt dat hoe ouder de respondent is, hoe lager de waardering voor dit type bos is. Het Elzenbroekbos is het minst aantrekkelijk. Echter wel voor een groep jonge, hoogopgeleide mannen met een wildernis-natuurbeeld, zoekend naar 'uitdaging' als recreatieve belevingssfeer. Het elzenbroekbos spreekt mensen die 'er tussen uit' willen als recreatieve belevingssfeer niet aan om te wandelen. De groep met deze belevingssfeer is in dit onderzoek het grootst.

Trefwoorden: beleving, Elzenbroekbos en Essen-Elzenbos, Hardhoutooibos, natuurbeeld, recreatie, wandelen, water, Zachthoutooibos.

ISSN 1566-7197

Dit rapport kunt u bestellen door € 21,- over te maken op banknummer 36 70 54 612 ten name van Alterra, Wageningen, onder vermelding van Alterra-rapport 886. Dit bedrag is inclusief BTW en verzendkosten.

© 2003 Alterra
Postbus 47; 6700 AA Wageningen; Nederland
Tel.: (0317) 474700; fax: (0317) 419000; e-mail: info@alterra.wur.nl

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Alterra.

Alterra aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Inhoud

Woord vooraf	7
Samenvatting	9
1 Inleiding	11
1.1 Achtergrond	11
1.2 Doel en afbakening	12
1.3 Kader en organisatie	12
2 Methode	15
2.1 Afkadering en definities	15
2.2 Selectie hoofdtypen nat bos	15
2.3 Methodiek belevingsonderzoek	16
2.4 Respons en representativiteit	17
3 Aantrekkelijkheid bostypen	19
3.1 Aantrekkelijkheid om te zien	19
3.2 Kenmerken per type bos	20
3.2.1 Aantrekkelijkheid kenmerken van Zachthoutooibos	20
3.2.2 Aantrekkelijkheid kenmerken van Hardhoutooibos	21
3.2.3 Aantrekkelijkheid kenmerken van Elzenbroekbos	22
3.2.4 Aantrekkelijkheid kenmerken van Essen-Elzenbos	22
3.3 Aantrekkelijkheid type bos voor recreatie	23
4 Persoonlijke kenmerken	27
4.1 Inleiding	27
1.2 Woonomgeving	28
1.3 Natuurbeelden	29
1.4 Recreatiemotieven	30
5 Waardering op basis van persoonlijke kenmerken	33
5.1 Algemene waardering nat bos	33
5.2 Waardering natte bossen om te wandelen	34
6 Conclusies en aanbevelingen	37
Literatuur	39
 Bijlagen	
1 Beoordeling bostypen versus functies	41
2 Enquête	43

Woord vooraf

Het voorliggende rapport is gemaakt in het kader van het project 'Bos in water, Water in bos'. Dit project is in 2001 door Rijkswaterstaat RIZA gestart en wordt nu met het DWK-programma 417 'Veranderend Waterbeheer voor een duurzame Groene Ruimte' door Alterra voortgezet. Aanleiding voor deze studie is de gedachte dat nat bos voor zowel waterbeheer, als natuurwaarde en beleving een meerwaarde kan opleveren.

In dit rapport worden de resultaten van een enquête over de beleving van verschillende typen nat bos door recreanten gepresenteerd. Hieruit blijkt dat bepaalde typen nat bos aantrekkelijk worden gevonden om te zien en in te recreëren, andere typen worden juist onaantrekkelijk gevonden. Het resultaat van dit onderzoek geeft meerwaarde aan de discussie hoe 'ruimte voor water' op een multifunctionele manier kan worden ingevuld.

Heel veel dank gaat uit naar Cees Niemeijer, Henk Kroon en Elsbeth Gerritsen voor het invoeren van grote hoeveelheden enquêtes en aan Joop Vrielink voor zijn hulp bij het beschrijven van de verschillende bostypen.

Sabine van Rooij
Projectleider 'Bos in water, Water in bos'

Samenvatting

Vanuit ecologisch oogpunt is met de combinatie van bos en water natuurwinst te behalen. De gebruiksfunctie recreatie lijkt bij bijna alle combinaties van bos en water ook te profiteren. De vraagstelling van het in dit rapport beschreven onderzoek is:

- hoe waarderen recreanten verschillende type nat bos en welke elementen dragen daar vooral aan bij?
- deze waardering is afgezet tegen de waardering van recreanten voor droge bossen, agrarisch gebied en grote open wateren. Tevens is onderzocht of er tussen recreanten een verschil in waardering bestaat.

Er zijn vier type nat bos onderscheiden:

- Zachthoutooibos
- Hardhoutooibos
- Elzenbroekbos
- Essen-Elzenbos

In de nazomer van 2003 zijn van elk 'nat' bostype 4 typerende foto's gemaakt. Deze foto's zijn aangevuld met typerende verhalen die per seizoen zijn beschreven. Deze zijn via een vragenlijst voorgelegd aan de Nederlandse bevolking met de vraag in hoeverre ze het bos aantrekkelijk vinden om te zien en om in te wandelen. De vragenlijst is via de post, met een aantal van 150 exemplaren per provincie verspreid. De respons is 22% wat neerkomt op 400 volledig ingevulde vragenlijsten.

Van alle 'natte' bossen wordt het hardhoutooibos het meest aantrekkelijk gevonden om te zien en om te wandelen. Om te zien komt het hardhoutooibos na waterlandschappen en droge bossen in de aantrekkelijkheidsscore. Om te wandelen kan het hardhoutooibos de concurrentie aan met droge bossen. De vele herfstkleuren, zangvogels en het voorkomen van reeën worden het meest gewaardeerd. Dit geldt voor de hele onderzoekspopulatie. Er zijn geen bepaalde groepen mensen die het hardhoutooibos meer waarderen dan andere groepen. De onderzoekspopulatie is echter niet representatief voor de Nederlandse bevolking. De populatie bestaat uit een grote hoeveelheid mannen, men is gemiddeld van middelbare leeftijd en vaak hoog opgeleid en men woont veelal in het agrarisch gebied. Wildernis als natuurbeeld komt het meest voor.

Ook het essen-elzenbossen worden gewaardeerd om te zien en te wandelen. Het agrarisch landschap wordt in dit onderzoek echter meer gewaardeerd om te zien dan het essen-elzenbos. Het essen-elzenbos wordt wel meer gewaardeerd om te wandelen en neemt na het hardhoutooibos en droge bossen hier de derde plaats in. De vele vogels, herfstkleuren en voorjaarbloeiers worden het meest gewaardeerd. De seizoenskenmerken hebben bij dit type bos invloed op de totale gemiddelde waardering.

Hardhoutooibossen en Essen-elzenbossen worden in elk seizoen aantrekkelijk gevonden om te wandelen.

Het zachthoutooibos en vooral het elzenbroekbos wordt het minst aantrekkelijk gevonden, zowel om te zien als om te wandelen. De muggen, brandnetels en weinig herfstkleuren worden veel genoemd als onaantrekkelijke boselementen.

Vrouwen vinden gemiddeld een elzenbroekbos minder aantrekkelijk dan mannen, terwijl ze een hardhoutooibos gemiddeld juist meer aantrekkelijk vinden dan mannen.

Voor een elzenbroekbos, een zachthoutooibos en een essen-elzenbos geldt dat hoe ouder de respondent is, hoe lager de waardering voor dit type bos is. Hoe jonger, hoe hoger de waardering voor dit type bos. Voor een elzenbroekbos geldt dit het sterkst, gevolgd door een essen-elzenbos en daarna een zachthoutooibos.

Het Elzenbroekbos is voor een kleine groep (niche) wel interessant. Deze groep bestaat vooral uit mannen. En hoe hoger de opleiding en lager de leeftijd is, hoe hoger (relatief gezien) de waardering voor een elzenbroekbos. Deze groep heeft ook relatief meer een wildernis natuurbeeld. En deze groep zoekt ook naar 'uitdaging' als recreatieve belevingssfeer en ze kunnen beschouwd worden als 'liefhebbers voor de natuur'.

Een relatief groot deel vindt een Elzenbroekbos en een zachthoutooibos niet aantrekkelijk om te wandelen. Een meerderheid van de wandelaars vindt dit type bos ook niet elk seizoen aantrekkelijk. Met name de winter wordt niet aantrekkelijk gevonden om in dit type bos te wandelen. Het elzenbroekbos spreekt mensen die 'er tussen uit' willen als recreatieve belevingssfeer niet aan om te wandelen. De groep met deze belevingssfeer is in dit onderzoek in aantal het grootst.

1 Inleiding

1.1 Achtergrond

In veel landen zijn water en bos onlosmakelijk met elkaar verbonden, zowel organisatorisch als ruimtelijk. Beide systemen worden vaak binnen één ministerie georganiseerd; dit geldt veelal zowel voor het beleid en onderzoek als voor het beheer. In Nederland is dit echter niet het geval; beleid, beheer en onderzoek van water en van bos vallen onder verschillende ministeries, beheersdiensten en onderzoeksinstituten.

Ook ruimtelijk gezien liggen in Nederland de bossen, in tegenstelling tot vele andere landen en in tegenstelling tot de natuurlijke situatie vaak niet nabij (oppervlakte)water. Zowel vanuit het waterbeleid als vanuit het bosbeleid wordt voor de komende jaren ingezet op areaaluitbreiding voor respectievelijk water en voor bos. Vanuit het waterbeleid is het duidelijk dat er voor een goed waterbeheer meer ruimte nodig is om peilafvoeren op de rivieren te kunnen bergen en om lokale wateroverlast door overvloedige neerslag te voorkomen. De commissie waterbeheer van de 21ste eeuw stelt dat hiervoor 55.000 ha extra nodig is tot 2015. Vanuit het bosbeleid wordt gestreefd naar een uitbreiding van het bosareaal met 75.000 hectare in de komende 25 jaar. Beide beleidsvelden zijn dus elkaars concurrenten als het gaat om nieuwe claims op het (beperkte) aantal hectares, tenzij het mogelijk is dat ruimte voor bos en voor water deels van dezelfde ruimte gebruik kunnen maken.

Ook om andere redenen lijkt de ruimtelijke integratie van water en bos aantrekkelijk te zijn. Uit onderzoek blijkt dat mensen zowel voor hun woonomgeving als ook voor hun recreatie een sterke voorkeur hebben voor gebieden met veel bos of met veel water. De combinatie van die twee zou voor mensen een hoge belevingswaarde kunnen hebben.

Vanuit ecologisch oogpunt is met de combinatie van bos en water natuurwinst te behalen. Door ontginningen en bedijking van de rivieren is in de loop van de afgelopen eeuwen het areaal moeras- en ooibos, typische vegetatietypen van Nederland, drastisch verminderd (Wolf *et al.*, 2001; Stortelder *et al.*, 1998).

In 2001 is een eerste verkenning uitgevoerd naar de voor- en nadelen van een ruimtelijke integratie van water en bos (Jans *et al.*, 2001; Figuur 1). In deze fase is een selectie gemaakt van bostypen die in en aan water voorkomen. Deze bostypen zijn op een twintigtal criteria vanuit waterbeheer, natuurwaarde en belevingswaarde op kansen en bedreigingen beoordeeld (zie Bijlage 1)

Hieruit bleek dat de functies water vasthouden en water bergen goed lijken te combineren met bosontwikkeling. Dit geldt vooral voor binnendijks gelegen gebieden en voor buitendijkse gebieden langs meren. Binnendijks lijken met name de

beekdalsystemen en eventuele retentiegebieden aantrekkelijke mogelijkheden te bieden voor de combinatie met bos. De gebruiksfunctie recreatie (belevingswaarde) lijkt bij bijna alle combinaties van bostypen en watertypen te profiteren. Alleen moerasachtige bossen nabij/in laagveen- en beeksystemen geven al snel toegankelijkheidsproblemen.

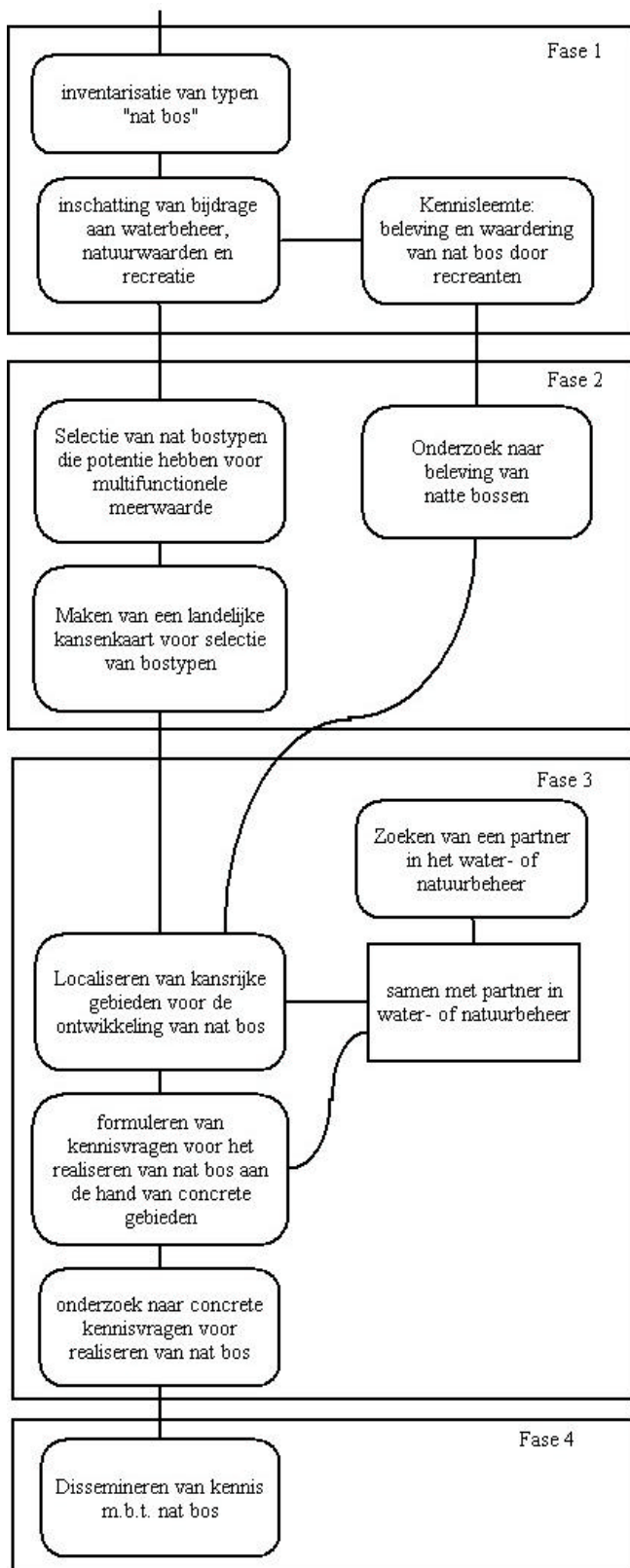
1.2 Doel en afbakening

De vraagstelling van het in dit rapport beschreven onderzoek is:

- hoe waarden recreanten verschillende type nat bos en welke elementen dragen daar vooral aan bij?
- deze waardering wordt afgezet tegen de waardering van recreanten voor droge bossen, agrarisch gebied en grote open wateren. Tevens wordt onderzocht of er tussen recreanten een verschil in waardering bestaat.

1.3 Kader en organisatie

Deze fase van het onderzoek (zie figuur 1) naar de combinatie van water en bos wordt getrokken en uitgevoerd door Alterra. Rijkswaterstaat RIZA, die in de eerste fase trekker was, is van de voortgang en activiteiten van de tweede fase op de hoogte gehouden.

Figuur 1 Stroomschema van het project 'Bos in water, water in bos'. Dit rapport is de weerslag van het onderzoek in fase 2.

2 Methode

2.1 Afkadering en definities

Nat bos

Onder 'nat bos' verstaan we in dit project bos dat regelmatig of gedurende langere periode in het water staat. Dit kan water zijn dat afkomstig is uit rivieren of beken, maar ook regen- of grondwater.

Plantensoorten van natte bostypen zijn zodanig aangepast dat ze tijdelijke zuurstofarme omstandigheden rond de wortels, het gevolg van inundatie, kunnen overleven. Een overstroming zal de samenstelling van deze bossen niet drastisch veranderen. Dit in tegenstelling tot droge bossen. Wanneer droge bossen een langere periode worden overstroomd, zullen vele bomen en planten sterven. Ook heeft het grote gevolgen voor de fauna, groter dan voor de fauna van natte bossen, dat meer is aangepast aan natte omstandigheden.

Beleving

De beleving die in dit kader is onderzocht is de beleving en mogelijk recreatief gebruik van natte bossen door Nederlanders. Met name is gekeken naar de schoonheid van de bossen en de aantrekkelijkheid van verschillende type nat bos om te wandelen.

2.2 Selectie hoofdtypen nat bos

In fase I van dit project is een inventarisatie gemaakt van een aantal hoofdtypen nat bos die in Nederland kunnen voorkomen, die verder zijn onderverdeeld in 16 subtypen nat bos.

Voor het maken van een globale landelijke kansenkaart en het onderzoeken van de beleving zijn de subtypen te gedetailleerd. Voor recreanten is het onderscheid tussen de verschillende bostypen van binnen een hoofdtypen zo subtiel, dat ze hierin geen onderscheid zullen maken. Bovendien komen verschillende bostypen van eenzelfde hoofdgroep vaak in kleinschalige mozaïeken voor. Er is daarom gekozen om de hoofdtypen verder uit te werken.

De criteria voor de selectie van hoofdtypen waren:

- Het bostype moet maakbaar zijn op gebieden die momenteel in agrarische gebruik zijn;
- Het bostype moet bijdragen aan de natuurwaarde van het gebied.

Op basis van deze criteria is gekozen voor de hoofdtypen:

- Zachthoutooibos
- Hardhoutooibos

- Elzenbroekbos
- Essen-Elzenbos

De bostypen die tot deze hoofdtypen worden gerekend, staan vermeld in bijlage 1. De gebruikte indeling is ontleend aan de Vegetatie van Nederland (Stortelder et al., 1999).

De hoofdtypen 'Berkenbroek' en 'Rompgemeenschappen met Brandnetel' zijn in deze studie niet verder in beschouwing genomen. Het hoofdtype Berkenbroek is niet meegenomen omdat dit bostype alleen voorkomt in hoogveengebieden. Hoogveen-gebieden zijn niet 'maakbaar' op gebieden die nu in agrarisch gebruik zijn. Het hoofdtype 'Rompgemeenschappen met Brandnetel' is afgefallen omdat dit een verstoringstype of een tussenstadium in de successie naar andere bostypen is. De bijdrage van dit bostype aan de natuurwaarde is gering.

2.3 Methodiek belevingsonderzoek

De waardering van de verschillende natte bostypen, droog bos, agrarisch landschap en waterlandschap is onderzocht via een foto-onderzoek (zie bijlage 2). In de nazomer van 2003 zijn van elk 'nat' bostype 4 typerende foto's gemaakt. In de Millingerwaard is het zachthoutooibos gefotografeerd. Hardhoutooibos is gefotografeerd in Cortenoever bij Brummen (langs de IJssel) en het Zalkerbos bij Zalk nabij Zwolle. Het Elzenbroekbos is gefotografeerd in het Swalmdal bij Swalmen en het Broekhuizerbroek bij Horst (Zuid-Limburg). Tenslotte zijn Essen-elzenbossen gefotografeerd bij De Geelders nabij Boxtel, het Personnebos nabij Wychen en op landgoed Middachten bij De Steeg (nabij de IJssel).

De foto's laten zien hoe een bostype er uit ziet. Bewust is gekozen om geen wandelpaden op de foto's te zetten, omdat dit mogelijk de waardering kan beïnvloeden. Een foto van een bos met een bochtig wandelpad wordt in het algemeen aantrekkelijker gevonden dan een bos met een recht wandelpad. De foto's zijn gecombineerd met een verhaal over dit bostype waarin allerlei belevingswaarde-elementen zijn opgenomen voor elk seizoen. Deze belevings-elementen hebben betrekking op zien, horen, voelen en ruiken, waarbij zowel naar verwachting positieve als negatieve elementen zijn beschreven. Er is gevraagd naar de waardering van deze belevings-elementen. Van een droog bos, een agrarisch landschap en een waterlandschap is één foto voorgelegd aan de respondenten ter referentie. Via een landelijke enquête is gevraagd in hoeverre de respondent het bostype cq landschap mooi vond om te zien en aantrekkelijk vond om in te wandelen.

De aantrekkelijkheid van de bossen cq landschappen en de bouselementen is uitgedrukt op een 7-puntsschaal waarbij een 1 staat voor niet aantrekkelijk en een 7 voor zeer aantrekkelijk. Ook zijn vragen opgenomen over wat men onder natuur verstaat en welk motief men heeft bij recreatie. Deze antwoorden kunnen van invloed zijn op de boswaardering. Daarnaast is naar enkele sociaal-economische kenmerken gevraagd.

De enquête is in de vorm van een post-enquete verspreid over Nederland. Uit elke provincie zijn aselect 150 adressen getrokken. De adressen zijn gekocht van het bedrijf Cendris (onderdeel van TGPPOST-company). In totaal zijn er 1800 enquêtes verstuurd.

Halverwege de looptijd van de enquête is een herinneringsbrief gestuurd.

2.4 Respons en representativiteit

Van de 1800 verstuurde enquêtes zijn er 402 teruggekomen. Een respons van 22%; voor een postenquete zonder aankondigingbrief en zonder een presentje is dit een redelijk resultaat. Ondanks een landelijke verspreiding kan de enquête niet representatief genoemd worden voor de Nederlandse bevolking. Dit komt omdat 61% van de respondenten van het mannelijk geslacht is, de gemiddelde leeftijd vrij hoog is (49 jaar) en de respondenten hoog zijn opgeleid (41% heeft HBO/Universiteit). Blijkbaar spreekt het onderwerp deze groep aan. Deze groep is echter niet representatief voor de Nederlandse bevolking. Herweging van de resultaten op basis van leeftijd heeft niet veel zin aangezien de andere twee kenmerken (geslacht, opleiding) ook niet erg overeenstemmen met de landelijke situatie.

De antwoorden zijn verwerkt met SPSS.

3 Aantrekkelijkheid bostypen

3.1 Aantrekkelijkheid om te zien

De vier bostypen verschillen ecologisch aanzienlijk, maar de vraag is of er ook verschillen zijn in de waardering door recreanten. Deze waardering wordt in dit onderzoek afgezet tegen de waardering van ‘droge’ bossen, agrarisch landschap en een waterlandschap.

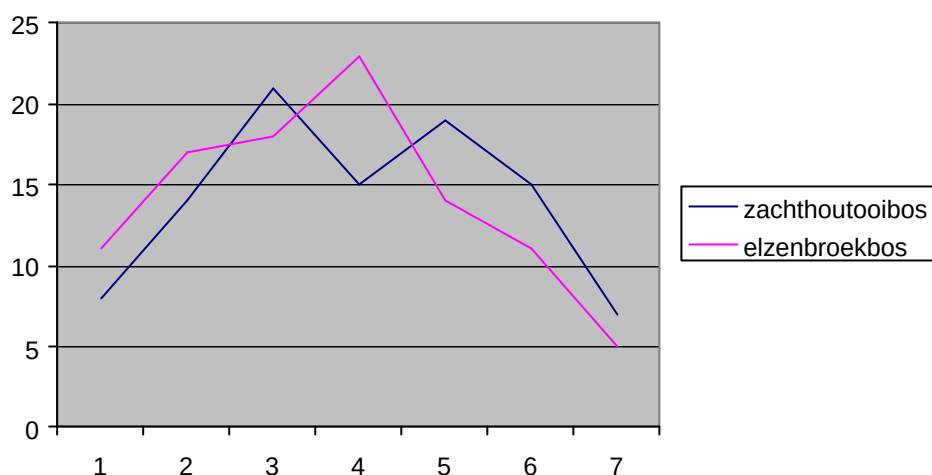
Tabel 1 laat zien dat de gemiddelde waardering het hoogst is voor het waterlandschap. De foto (zie bijlage 2) laat zowel water als begroeiing zien.

Tabel 1 Gemiddelde waardering van de bossen cq landschappen om te zien. Cursief: natte bostypen.

Type	Gemiddelde waardering
Waterlandschap	6,00
Droog bos	5,83
<i>Hardhoutooibos</i>	5,65
Agrarisch landschap	5,27
<i>Essen-elzenbos</i>	5,21
<i>Zachthoutooibos</i>	3,96
<i>Elzenbroekbos</i>	3,68

Uit tabel 1 blijkt ook dat de gemiddelde waardering voor een ‘droog bos’ hoger is dan voor een ‘nat’ bos. Het natte bos met de hoogste gemiddelde waardering is het Hardhoutooibos. De andere natte bossen scoren lager, zelfs nog lager dan het agrarisch landschap. Uit andere onderzoeken blijkt dat agrarisch landschap meestal niet erg hoog wordt gewaardeerd in vergelijking tot andere type landschappen.. De relatief hoge waardering voor een agrarisch landschap is derhalve opvallend. In dit onderzoek blijkt echter een groot deel van de respondenten in het agrarisch gebied te wonen (paragraaf 2.2) en de gemiddelde waardering van deze groep respondenten voor agrarisch landschap behoort tot de hoogste. Op een 7-punt schaal scoort het Essen-elzenbos ruim voldoende. Het laagst scoort het Elzenbroekbos, gevolgd door het Zachthoutooibos.

Bij de meeste bossen cq landschappen is er een lineaire verdeling in de waardering; van weinig respondenten met een lage waardering tot steeds meer respondenten met een hogere waardering. Alleen bij het zachthoutooibos en het elzenbroekbos is de verdeling anders. Bij het zachthoutooibos zijn er relatief veel respondenten die een lage waardering hebben, maar ook een hoge waardering. Bij het elzenbroekbos is een paraboool-verdeling. De meeste respondenten zitten rond het gemiddelde (figuur 2).

Figuur 2 Aantrekkelijkheidsverdeling (%) zachthoutooibos en elzenbroekbos

3.2 Kenmerken per type bos

Van elk type 'nat' bos zijn zowel positieve als mogelijk negatieve belevingskenmerken opgenomen. Deze belevingskenmerken hebben te maken met de menselijke zintuigen zoals zien, horen, voelen en ruiken. Van elk onderscheiden kenmerk is de mate van aantrekkelijkheid gevraagd.

3.2.1 Aantrekkelijkheid kenmerken van Zachthoutooibos

Tabel 2 geeft de gemiddelde aantrekkelijkheid van de kenmerken van een zachthoutooibos weer. De schaal waarop gescoord kon worden was een 7-puntschaal. De uitbundige vogelzang wordt in dit type bos het meest gewaardeerd, evenals de vele vlinders en de opvallende bloemen. Minder aantrekkelijk vindt men de vele muggen en brandnetels.

De gemiddelde waardering van alle kenmerken van dit type bos is 4,05. Dit ligt net iets hoger dan de gemiddelde waardering van het zachthoutooibos om te zien (3,96). Op basis van de gemiddelde waardering van de kenmerken wordt het zachthoutooibos in de lente het meest gewaardeerd, gevolgd door de zomer. De meer algemeen voorkomende kenmerken (dus min of meer onafhankelijk van het seizoen) hebben een gemiddelde waardering van 3,50. De seizoenskenmerken hebben dus een sterke invloed op de totale gemiddelde waardering.

Tabel 2 Gemiddelde waardering per kenmerk van een zachthoutooibos

Kenmerk	Gemiddeld
Uitbundige vogelzang	6,39
Veel vlinders	6,30
Opvallende bloemen	6,28
Sterke muntgeur op bepaalde plaatsen	5,66
Voorkomen wilgenkatjes	5,28
Voorkomen bijen	4,72
Veel verschillende soorten wilgen in wanorde door elkaar	4,67
Vele omgevallen en gebroken stammen	3,81
Buiten de paden nauwelijks toegankelijk	3,34
Staat lang onder water	3,03
Indringende geur van afgezet slib en dode plantenresten	2,97
Weinig paddestoelen	2,82
Paden zijn modderig	2,66
Weinig herfstkleuren	2,53
Veel brandnetels	2,25
Veel muggen	2,05

3.2.2 Aantrekkelijkheid kenmerken van Hardhoutooibos

Tabel 3 geeft de gemiddelde aantrekkelijkheid van de kenmerken van een hardhoutooibos weer. De schaal waarop gescoord kon worden was een 7-punts- schaal. De vele herfstkleuren en zangvogels en het voorkomen van reeën worden het meest gewaardeerd. De weinig opvallende bloemen in de zomer wordt het minst gewaardeerd. De gemiddelde waardering van alle kenmerken ligt vrij hoog.

Tabel 3 Gemiddelde waardering per kenmerk van een hardhoutooibos

Kenmerk	Gemiddeld
Veel herfstkleuren	6,60
Veel verschillende zangvogels	6,41
Reeën	6,30
Rijk aan vroege voorjaarsbloemen	6,24
Weinig muggen	6,16
Trekvogels	6,13
Opvallende bessen	6,12
Verschillende soorten bomen en struiken	6,09
Voorkomen van vlinders	6,08
Weinig brandnetels	5,94
Bloeiende bosranken met zoete geur van bloemen	5,91
Voorkomen paddestoelen	5,90
Heel jaar goed toegankelijk	5,84
Paden weinig modderig	5,70
Dichte struiklaag met sluiers van klimplanten	5,45
Weinig opvallende bloemen in zomer	3,57

De gemiddelde waardering van alle kenmerken van dit type bos is 5,9. Dit ligt hoger dan de gemiddelde waardering van het hardhoutooibos om te zien (5,65). Op basis van de gemiddelde waardering van de kenmerken wordt ook het hardhoutooibos in de lente het meest gewaardeerd, gevolgd door de winter en herfst. De meer algemeen voorkomende kenmerken (dus onafhankelijk van het seizoen) hebben een

gemiddelde waardering van 5,8. De seizoenskenmerken hebben dus niet zoveel invloed op de totale gemiddelde waardering.

3.2.3 Aantrekkelijkheid kenmerken van Elzenbroekbos

Tabel 4 geeft de gemiddelde aantrekkelijkheid van de kenmerken van een elzenbroekbos weer. De schaal waarop gescoord kon worden was een 7-puntsschaal. De vele vlinders, de felle kleuren van bloemen en de hoog opschietende moerasplanten worden relatief het meest gewaardeerd. De vele muggen en steekvliegen en brandnetels wordt het minst gewaardeerd. De gemiddelde waardering van alle kenmerken ligt vrij laag.

Tabel 4 Gemiddelde waardering per kenmerk van een elzenbroekbos

Kenmerk	Gemiddeld
Veel vlinders	6,03
Felle kleuren van bloemen	5,75
Hoog opschietende moerasplanten	4,30
Veel poelen	3,74
Enige zangvogels	3,70
Veel omgewaaide stammen en wortelkluiten	3,62
Niet begaanbaar buiten de paden	3,04
Nauwelijks struiken	3,02
Zompige bodem, moeras	2,67
Weinig paddestoelen	2,67
Weinig verschillende boomsoorten	2,66
Ruikt naar modder	2,55
Geen voorjaarsbloeiërs	2,43
Weinig herfstkleuren	2,42
Veel brandnetels	2,16
Veel muggen en kleine steekvliegen	1,77

De gemiddelde waardering van alle kenmerken van dit type bos is 3,28. Dit ligt lager dan de gemiddelde waardering van het elzenbroekbos om te zien (3,68). Op basis van de gemiddelde waardering van de kenmerken wordt het elzenbroekbos in de zomer het meest gewaardeerd, gevolgd door de lente en herfst. De meer algemeen voorkomende kenmerken (dus onafhankelijk van het seizoen) hebben een gemiddelde waardering van 2,93. De seizoenskenmerken hebben dus invloed op de gemiddelde waardering.

3.2.4 Aantrekkelijkheid kenmerken van Essen-Elzenbos

Tabel 5 geeft de gemiddelde aantrekkelijkheid van de kenmerken van een essen-elzenbos weer. De schaal waarop gescoord kon worden was wederom een 7-puntsschaal. De vele vogels, herfstkleuren en voorjaarsbloeiërs worden het meest gewaardeerd. De brandnetels en het weinig voorkomen van paddestoelen wordt het minst gewaardeerd.

Tabel 5 Gemiddelde waardering per kenmerk van een essen-elzenbos

Kenmerk	Gemiddeld
Veel vogels	6,31
Veel herfstkleuren	6,11
Veel voorjaarsbloei	6,10
Trekvogels	6,03
Opvallende groene en weelderige begroeiing	5,96
Hazelaarskatjes	5,90
Hazelnooten	5,85
Zoete geur	5,79
Voorkomen opvallend gekleurde bessen	5,72
Verschillende boomsoorten en struiken	5,60
Dicht bos	4,49
Paden soms modderig	3,25
Muggen, maar niet talrijk	3,06
Geen paddestoelen	2,83
Veel brandnetels	2,52

De gemiddelde waardering van alle kenmerken van dit type bos is 5,03. Dit ligt lager dan de gemiddelde waardering van het essen-elzenbos om te zien (5,21). Op basis van de gemiddelde waardering van de kenmerken wordt het essen-elzenbos in de lente het meest gewaardeerd, gevolgd door de winter en herfst. De meer algemeen voorkomende kenmerken (dus onafhankelijk van het seizoen) hebben een gemiddelde waardering van 4,45. De seizoenskenmerken hebben dus invloed op de gemiddelde waardering.

In het algemeen kan gesteld worden dat vogels, vlinders, bloemen en herfstkleuren veel bijdrage aan de waardering van 'natte' bossen. Deze kenmerken zijn vrij algemeen en zullen waarschijnlijk ook voor 'droge' bossen gelden en mogelijk voor elk type natuur.

Brandnetels, muggen, weinig herfstkleuren, weinig bloemen en weinig paddestoelen dragen sterk bij aan een lage waardering van 'natte' bossen.

3.3 Aantrekkelijkheid type bos voor recreatie

Er kan een verschil zijn tussen het zien van een nat bos en het daadwerkelijk gebruiken van het bos. Daarom is ook gevraagd om de bossen te waarderen op hun aantrekkelijkheid voor wandelen. Ongeveer 2% van de respondenten geeft aan niet van wandelen te houden. Deze zijn in de tabellen dan ook niet opgenomen.

Een meerderheid van de respondenten vindt een nat bos aantrekkelijk om te wandelen, naar de mate waarin verschilt per type nat bos (tabel 6). Driekwart van de respondenten zou regelmatig naar een hardhoutooibos gaan om te wandelen en een ruime meerderheid zou dat ook doen in een Essen-elzenbos. Bijna de helft van de respondenten zou een enkele keer in een Zachthoutooibos of Elzenbroekbos gaan wandelen. Een relatief groot deel (44%) van de respondenten spreekt een Elzenbroekbos echter niet aan om te wandelen en 36% van de respondenten vindt een zachthoutooibos niet aantrekkelijk om te wandelen.

Tabel 6 Aantrekkelijkheid van natte bossen voor recreatie

	Zachthout- Ooibos		Hardhout- ooibos		Elzen- Broekbos		Essen- Elzenbos	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Ja, daar zou ik regelmatig heen gaan	64	16,6	293	75,5	38	9,8	216	55,9
Ja, een enkele keer	184	47,7	87	22,4	178	45,9	155	40,2
Nee, dit type bos spreekt mij niet aan om te wandelen	138	35,7	8	2,1	172	44,3	15	3,9
Totaal	386	100	388	100	388	100	386	100

Tabel 7 geeft de aantrekkelijkheid aan voor recreatie in de andere type landschappen. Uit de tabel blijkt dat bijna iedereen naar een droog bos zou gaan om te wandelen. Toch zien net iets meer respondenten zich regelmatig in een hardhoutooibos (75%) wandelen dan in een droog bos (67%).

Tabel 7 Aantrekkelijkheid van landschappen voor recreatie

	Droog bos		Agrarisch landschap		Water Landschap	
	N	%	N	%	N	%
Ja, daar zou ik regelmatig heen gaan	258	67,5	63	16,1	162	41,2
Ja, een enkele keer	115	30,1	89	22,7	103	26,2
Nee, dit type landschap spreekt mij niet aan om te wandelen	9	2,3	54	13,8	7	1,8
Aantrekkelijker om te fietsen	-	-	185	47,3	121	30,8
Totaal	382	100	391	100	393	100

Het agrarisch landschap is volgens de respondenten meer geschikt om te fietsen dan om te wandelen. Het waterlandschap scoort goed op zowel wandelen als fietsen.

Op basis van de antwoorden 'regelmatisch wandelen' en 'spreekt mij niet aan' kan de volgende top7 voor wandelen worden samengesteld.

Tabel 8 Aantrekkelijkheid type bos en landschap voor wandelen

1	Hardhoutooibos
2	Droog bos
3	Essen-elzenbos
4	Waterlandschap
5	Agrarisch landschap
6	Zachthoutooibos
7	Elzenbroekbos

Deze tabel over aantrekkelijkheid voor wandelen wijkt dus af van de tabel op basis van aantrekkelijkheid om te zien. Nu scoort het hardhoutooibos, een droog bos en een essen-elzenbos hoger dan een waterlandschap. Het zachthoutooibos en het Elzenbroekbos blijven evenwel onderaan. Het hardhoutooibos wordt iets aantrekkelijker gevonden om te wandelen dan een droog bos.

Tabel 9 Aantrekkelijkheid type bos in elk seizoen om te wandelen

Type bos	Aantrekkelijk in elk seizoen om te wandelen		
	Ja (%)	Nee (%)	N
Zachthoutooibos	38	62	257
Hardhoutooibos	81	19	384
Elzenbroekbos	31	69	232
Essen-elzenbos	70	30	371

Uit tabel 9 blijkt dat het Hardhoutooibos en het Essen-elzenbos door de meerderheid wordt gezien als aantrekkelijk in elk seizoen om te wandelen. Daartegenover vindt een meerderheid dat het Zachthoutooibos en het Elzenbroekbos niet elk seizoen aantrekkelijk is om te wandelen.

Er is een extra vraag gesteld aan de respondenten die hebben aangegeven dat een type bos niet elk seizoen aantrekkelijk is voor een wandeltocht. Zij konden aangeven in welk seizoen het type bos niet aantrekkelijk werd gevonden om te wandelen (tabel 10).

Tabel 10 Onaantrekkelijkheid (%) type bos per seizoen voor wandelen

Type bos	Lente	Zomer	Herfst	Winter	N
Zachthoutooibos	22	29	48	62	159
Hardhoutooibos	21	60	22	47	73
Elzenbroekbos	35	30	31	68	161
Essen-elzenbos	19	47	22	45	113

Uit tabel 10 blijkt dat het Zachthoutooibos en het Elzenbroekbos vooral in de winter onaantrekkelijk worden gevonden voor een wandeling. Het Hardhoutooibos wordt met name in de zomer als onaantrekkelijk beschouwd voor een wandeltocht. Het Essen-elzenbos vinden de respondenten als wandellocatie zowel in de zomer als de winter minder aantrekkelijk. Deze uitkomsten komen overeen met de resultaten van de mate van aantrekkelijkheid van de kenmerken van het type bos per seizoen.

4 Persoonlijke kenmerken

4.1 Inleiding

Per provincie zijn 150 enquêtes uitgezet. De respons is redelijk gelijk verdeeld onder de provincies, zoals tabel 11 laat zien. Per provincie is de respons circa 20% (van 15% tot 26%).

Tabel 11 Respons (N) per provincie

Groningen	30	Utrecht	40
Friesland	36	Noord-Holland	32
Drenthe	31	Zuid-Holland	30
Overijssel	23	Zeeland	27
Flevoland	26	Noord-Brabant	28
Gelderland	39	Limburg	28

De respondenten vormen een subgroep van de Nederlandse bevolking, zoals de tabellen 12 tot en met 15 laten zien. De respondenten zijn vooral van het mannelijk geslacht, relatief hoog opgeleid en de gemiddelde leeftijd is 49 jaar.

Tabel 12 Geslacht van de respondenten (N=401)

Geslacht	%
Mannelijk	63
Vrouwelijk	37

In het onderzoek zijn mensen tussen de 16 en 30 jaar en ouder dan 80 jaar ondervertegenwoordigd ten opzichte van het Nederlands gemiddelde. Mensen tussen de 30 en 70 jaar zijn in het onderzoek oververtegenwoordigd, met name tussen de 40 en 50 jaar.

Tabel 13 Leeftijd (%) van de respondenten in vergelijking met Nederlands gemiddelde

Leeftijd in jaren	Respondenten	Nederland
16 – 20	1,5	5,9
20 – 30	7,3	15,4
30 – 40	22,0	20,2
40 – 50	25,3	18,8
50 – 60	20,8	16,6
60 – 70	13,5	10,9
70 – 80	8,5	7,9
Meer dan 80	1,3	4,2

Opvallend is dat een de meeste respondenten een hoge opleiding hebben, namelijk HBO of Universiteit.

Tabel 14 Verdeling (%) hoogst genoten opleiding respondenten

Opleiding	%
Lagere school	3,5
LBO/VBO/MAVO/VMBO	23,7
MBO/HAVO/VWO	32,0
HBO/Universiteit	40,8

Van de respondenten heeft 39% geen thuiswonende kinderen. Van diegene die wel thuiswonende kinderen heeft, is de gemiddelde leeftijd van het jongste kind 10 jaar.

Uit tabel 15 blijkt dat relatief veel respondenten over een netto inkomen kunnen beschikken tussen de € 1.500,- en € 3.000,-.

Tabel 15 Verdeling (%) totale netto inkomen van het huishouden

Inkomen	%
Minder dan € 1500,-	12,8
Tussen €1500,- en €3000,-	35,7
Tussen €3000,- en €4500,-	17,8
Meer dan €4500,-	8,8
Geen antwoord	24,9

4.2 Woonomgeving

De woonomgeving kan van invloed zijn op de waardering van de verschillende bostypen. Vandaar dat gekeken is naar de verstedelijkingsgraad en het type landschap waar de respondent woont. Uit tabel 16 blijkt dat de meeste respondenten (28%) in het agrarisch gebied wonen (stedelijkheidsgraad 5) en slechts 9% in de stad. Ten opzichte van het landelijk gemiddelde is het meer landelijke gebied oververtegenwoordigd in het onderzoek en het meer stedelijk gebied ondervertegenwoordigd.

Tabel 16 Stedelijkheidsgraad (%) van de postcode van de respondenten

Stedelijkheidsgraad	N	%	Nederland (%)
1	37	9,6	18,2
2	64	16,7	21,6
3	86	22,4	19,3
4	88	22,9	20,0
5	109	28,4	20,9
Totaal	384	100	

Uit tabel 17 blijkt dat de meeste respondenten op zand wonen, gevolgd door zeekleigebied en verstedelijkt gebied. Van de respondenten woont 10% in het rivierengebied, 6% in het hoogveengebied en 3% in het laagveengebied.

Tabel 17 Verdeling (%) postcode van respondenten over landschapstype

Landschapstype	N	%
Zandgebied	124	32
Zeekleigebied	71	19
Verstedelijkt landschap	56	15
Droogmakerijen	42	11
Rivierengebied	40	10
Hoogveenontginningen	22	6
Laagveengebied	11	3
Heuvelland	12	3
Kustzone	5	1
Totaal	383	100

4.3 Natuurbeelden

De waardering van de ‘natte’ bossen kan deels afhangen van de opvattingen over wat natuur is. Veel Nederlanders willen het liefst een autonome natuur, onafhankelijk van de mens. Ook spontaniteit van de natuur is een belangrijk kenmerk van waardevolle natuur. Anderen benadrukken juist de verwevenheid van de mens met de natuur. De natuur staat voor hen niet los van de mens, en sommigen vinden dat de natuur vooral ten dienste moet staan van de mens. Uit eerder onderzoek (Buijs, 2003) is gebleken dat er vier natuurbeelden zijn, namelijk:

- arcadisch natuurbeeld
- functioneel natuurbeeld
- wildernis natuurbeeld
- breed natuurbeeld

In het arcadisch natuurbeeld is de natuur vooral een décor voor de recreant. De schoonheid van de natuur en het idyllische plattelandleven staan centraal. De natuur is toegankelijk voor de recreant. Hier leeft de opvatting dat de mens soms wel en soms niet tot de natuur behoort.

In het functionele natuurbeeld heeft de natuur vooral een functie voor de mens. De natuur moet onderhouden worden zodat zij niet verwildert. Men heeft een voorkeur voor verzorgde natuur.

In het wildernis natuurbeeld is de natuur onafhankelijk als een soort ‘oernatuur’. In dit beeld hoort de mens niet tot de natuur. Men heeft een voorkeur voor grote eenheden, vooral ruige natuur. De natuur moet zoveel mogelijk haar gang kunnen gaan en sporen van menselijke invloed worden als storend ervaren.

In het brede natuurbeeld is natuur alles wat groeit en bloeit. De mens behoort zelf ook tot de natuur en er is een voorkeur voor verzorgde natuur. Menselijk ingrijpen wordt niet afgewezen.

Er zijn twee vragen met stellingen in de vragenlijst opgenomen om te achterhalen welk type natuurbeeld de respondent heeft.

De antwoorden op de eerste set stellingen zijn via factoranalyse te groeperen tot drie factoren (boerderij, functioneel, wildernis). Ook de antwoorden op de tweede set stellingen zijn te groeperen tot maximaal drie factoren (breed, verzorgd, spiritueel). Vervolgens zijn de factoren met behulp van clusteranalyse geclusterd. Hieruit blijkt dat er maar twee clusters geformeerd kunnen worden (tabel 18), met een sterke positieve relatie met de factoren. De clusters hebben vervolgens de naam gekregen van de factor met een positieve relatie, namelijk de wildernisnatuur (0,519) en het brede/functionele natuurbeeld (0,696 en 0,219). Het wildernisnatuurbeeld is meer een romantisch ideaalbeeld, terwijl het brede natuurbeeld meer functioneel en eigentijds van karakter is. Het zijn min of meer elkaars tegenpolen.

Tabel 18 Gemiddelde factorscore op de clusters

	Clusters	
Factoren	1	2
Boerderij	-0,205	0,196
Functioneel	-0,222	0,219
Wildernis	0,519	-0,646
Breed	-0,552	0,696
Verzorgd	0,165	-0,259
Spiritueel	0,131	-0,181

Vervolgens zijn de respondenten toegewezen aan de clusters. Hieruit blijkt dat het wildernisbeeld onder de respondenten meer voorkomt (57%) dan het brede/functionele natuurbeeld (tabel 19).

Tabel 19 Verdeling (%) van de twee natuurbeelden

	N	%
Wildernis	222	56,8
Breed/functioneel	169	43,2
Totaal	391	100

4.4 Recreatiemotieven

Iedereen gaat met een ander motief een bos bezoeken en ieder mens beleeft het bos op zijn of haar eigen manier. Om rekening te houden met de gedifferentieerde wensen en beleving van recreanten, wordt in dit onderzoek gebruik gemaakt van de indeling in vijf ervaringswerelden (Elands en Lengkeek, 2000). De ervaringswerelden zijn gebaseerd op de verschillen in intensiteit van ervaringen van bezoekers. Het gaat om meer algemene belevingsdimensies, die verklarend zijn voor wat men in recreatie zoekt dan wel verklarend voor wat men ontvlucht. Door deze dimensies aan te geven, kunnen verbindingen worden gelegd met de verschillende belevingen die mensen met een bepaalde activiteit nastreven. Een voorbeeld: twee individuele fietsers die dezelfde fietsroute in een natuurgebied rijden, doen ogenschijnlijk hetzelfde, namelijk fietsen, maar in de beleving kan een wereld van verschil zitten. De één fietst om zijn sportieve grenzen te verleggen, terwijl de ander in de natuur fietst om gezellig andere mensen tegen te komen (Van Keken et al., 1995).

Centraal in de theorie staan de begrippen ‘alledaagse werkelijkheid’ en ‘het andere’. De verschuivende relatie tussen beide werelden vormt het onderscheidende kader voor de vijf ervaringswerelden. Van de eerste naar de vijfde ervaringswereld maakt het individu zich steeds meer los van zijn eigen, alledaagse leven om zich uiteindelijk te (willen) binden aan een andere wereld. Is er bij de eerste ervaringswereld (gezelligheid) slechts sprake van een flirt met ‘het andere’, bij de vijfde ervaringswereld gaat het individu over in ‘het andere’ en wordt het daarmee zijn nieuwe alledaagse werkelijkheid (Boomars, 2001).

De theorie en onderzoek in de Duivelsberg (Bauman, 2002) zijn de inspiratie geweest voor het maken van vijf recreatieve belevingssferen in een onderzoek in Apeldoorn (Gerritsen en Goossen, 2003). Het Apeldoornse onderzoek is voor dit onderzoek uitgangspunt geweest en gedeeltelijk aangepast. Omdat een recreant niet tot één type recreatieve belevingssfeer behoort, maar daar afwisseling in zoekt, is gevraagd om 100 punten te verdelen over de sferen die de respondent het meest aansprak.

De vijf recreatieve belevingssferen zijn:

- gezelligheid
- er tussen uit
- interesse
- liefhebbers van natuur
- uitdaging.

De sfeer ‘gezelligheid’ wordt als volgt omschreven:

Gezellig samen met vrienden of familie op stap.

Lekker in de zon zitten, ‘terrasje pikken’ of luieren. Recreatieve activiteiten worden voor u georganiseerd en zijn vooral gezellig en leuk om te doen. De activiteiten duren niet te lang en zijn niet te spannend. Pret hebben met elkaar en gezelligheid zijn de belangrijkste redenen van een bezoek aan een bos.

De sfeer ‘er tussen uit’ wordt als volgt beschreven:

Even de batterij opladen.

Genieten en lekker bijkomen in het bos en weg uit uw dagelijkse omgeving. Stress verdwijnt door lekker in het bos te zijn en nergens meer aan te denken. Het bezoek aan een bos is een ontsnapping aan het dagelijkse leven en een bos is het decor om tot rust te komen.

‘Interesse voor gebieden’ is omschreven als:

Lekker er tussenuit en ook nog iets leren.

Interessante dingen te weten komen over de natuur in het bos en ook bekijken. Informatiebordjes met beschrijvingen en interessante verhalen en weetjes geven invulling aan uw interesse voor het bos. Een excursie met een boswachter die veel over het gebied kan vertellen, geeft een extra dimensie aan het bezoek.

Liefde voor natuur is het kernwoord.

De liefde voor de natuur in het bos uit zich in het alles willen weten over vogels, zoogdieren, andere fauna of flora. Als er eventueel soorten zijn die niet herkend worden, zoekt u ze op in een handboek. Eigenlijk wilt u kunnen struinen door de natuur. Het liefst doet u dat alleen, of met iemand die ook dezelfde interesse en liefde voor natuur heeft.

Tot slot wordt de recreatieve belevingssfeer 'uitdaging' als volgt omschreven:

De fysieke uitdaging wordt aangegaan.

Survival, mountainbiken, droppings, in bomen klimmen, hardlopen, of een andere vorm van fysieke inspanning; als het maar inspannend, uitdagend en grensverleggend is. Het bos is een mooi décor voor de uitdaging, maar de beleving richt zich vooral de op uitdaging en niet op het bos.

De volgende tabel is opgesteld op basis van de gemiddelde waardering van de respondenten over de recreatieve belevingssferen.

Tabel 20 Verdeling (%) van de recreatieve belevingssferen

Recreatieve belevingssfeer	Percentage
Er tussen uit	36,6
Interesse	22,0
Liefhebbers	19,6
Gezelligheid	13,8
Uitdaging	7,5
Totaal	100

De recreatieve belevingssfeer 'er tussen uit' scoort met 37% het hoogst. Ook in de onderzoeken op de Duivelsberg en in Apeldoorn scoorden deze belevingssfeer het hoogst. 'Interesse voor gebieden' staat met 22% op een tweede plaats, gevolgd door 'liefhebbers'. De sferen 'gezelligheid' en 'uitdaging' scoren relatief minder in dit onderzoek. Opgemerkt moet worden dat de onderzoekspopulatie niet representatief genoemd mag worden voor de Nederlandse bevolking.

Tabel 21 Verdeling (N) van de waarderingspercentages over de recreatieve belevingssferen

Waarderingspercentage	Gezelligheid	Tussen uit	Interesse	Liefhebbers	Uitdaging
0	77	2	11	45	170
1 – 25%	269	146	267	248	206
26 – 50%	47	176	117	92	18
51 – 75%	3	57	0	9	1
76 – 100%	1	16	2	3	1
Totaal	397	397	397	397	396

Opvallend bij tabel 21 is dat vrij veel respondenten in de waarderingsklasse 1-25% zitten. Dit betekent dat ze meerdere recreatieve belevingssferen aantrekkelijk vinden. Ook opvallend is dat een groot aantal respondenten geen score hebben gegeven aan de belevingssfeer 'uitdaging' en dat bijna iedereen de belevingssfeer 'er tussen uit' heeft opgenomen. Voor relatief veel respondenten is de recreatieve belevingssfeer 'er tussen uit' voor meer dan 50% aantrekkelijk.

5 Waardering op basis van persoonlijke kenmerken

5.1 Algemene waardering nat bos

In hoofdstuk 3 is de waardering van de verschillende ‘natte’ bossen en andere landschappen besproken. Hoofdstuk 4 geeft inzicht in de persoonlijke kenmerken. Dit hoofdstuk zal ingaan op de relaties tussen deze persoonlijke kenmerken en de waardering voor de ‘natte’ bossen. Daarbij worden alleen de significante relaties besproken. Dit betekent dat er een duidelijk verband gevonden is en dat de relatie niet op toeval berust.

Tabel 22 Significante relaties met een elzenbroekbos

Kenmerk	Elzenbroekbos	Significantie
Kind thuis		0,012
- ja	3,95	
- nee	3,50	
Opleiding	0,152	0,004
Belevingssfeer		0,021
- Uitdaging	0,121	

Respondenten met thuiswonende kinderen vinden een elzenbroekbos gemiddeld aantrekkelijker (3,95) dan respondenten zonder thuiswonende kinderen (3,50). Ook is er een significant verband met de opleiding. Hoe hoger de opleiding is, hoe hoger de waardering voor een elzenbroekbos. Respondenten die de recreatieve belevingssfeer ‘uitdaging’ meer aantrekkelijk vinden, hebben ook een hogere waardering voor een elzenbroekbos.

Zowel een elzenbroekbos als een hardhoutooibos hebben een significante relatie met het geslacht (tabel 23). Vrouwen vinden gemiddeld een elzenbroekbos minder aantrekkelijk dan mannen, terwijl ze een hardhoutooibos gemiddeld juist meer aantrekkelijk vinden dan mannen.

Tabel 23 gemiddelde waardering per geslacht per type landschap

Type bos	Geslacht	
	Man	Vrouw
Zachthout	-	-
Hardhout*	5,48	5,92
Elzenbroek**	3,88	3,35
Essenelzen	-	-

* significantie=0,001; ** significantie=0,003

De waardering van een elzenbroekbos heeft ook een relatie met de leeftijd, evenals de waardering voor een zachthoutooibos en een essen-elzenbos (tabel 24). Voor alle drie bostypen geldt dat hoe ouder de respondent is, hoe lager de waardering voor dit type bos is. Hoe jonger, hoe hoger de waardering voor dit type bos. Voor een elzenbroekbos geldt dit het sterkst, gevolgd door een essen-elzenbos en daarna een zachthoutooibos.

Tabel 24 Relaties tussen leeftijd en waardering natte bossen

Type bos	Leeftijd	Significantie
Zachthout	-0,115	0,027
Hardhout	-	-
Elzenbroek	-0,239	0,000
Essenelzen	-0,139	0,008

De waardering van dezelfde drie bostypen heeft ook een significante relatie met het natuurbeeld wat respondenten hebben (tabel 25). Respondenten met een wildernis natuurbeeld waarderen gemiddeld een zachthoutooibos, een elzenbroekbos of een essen-elzenbos hoger dan respondenten met een breed/functioneel natuurbeeld.

Tabel 25 Gemiddelde waardering natte bossen en natuurbeeld

Type bos	Natuurbeeld	
	Wildernis	Breed/functioneel
Zachthout*	4,14	3,70
Hardhout	-	-
Elzenbroek**	3,84	3,44
Essenelzen***	5,36	4,99

* significantie=0,015; ** significantie=0,026 *** significantie=0,009

Tot slot is er nog een significante relatie gevonden met het landschap waar de respondent woont en de waardering voor een essen-elzenbos (tabel 26). Respondenten die in de kustzone wonen (slechts een beperkt aantal), waarderen een essen-elzenbos gemiddeld het hoogst, gevolgd door respondenten die in een verstedelijkt landschap wonen. Respondenten uit droogmakerijen hebben gemiddeld de laagste waardering voor een essen-elzenbos. Het is niet goed te verklaren waarom dit verband er is.

Tabel 26 Gemiddelde waardering essen-elzenbos en landschapstype

Landschapstype	Gem.
Kustzone	6,20
Verstedelijkt landschap	5,69
Heuvelland	5,58
Hoogveenontginningen	5,40
Laagveengebied	5,33
Zeekleigebied	5,25
Rivierengebied	5,21
Zandgebied	5,21
Droogmakerijen	4,39

5.2 Waardering natte bossen om te wandelen

In het vorige hoofdstuk is aangetoond dat er een verschil is tussen de waardering van de natte bossen om te zien of om er te wandelen. In deze paragraaf wordt onderzocht of er een relatie is tussen persoonlijke kenmerken en de aantrekkelijkheid van de natte bossen om te wandelen. Hiervoor zijn alleen de respondenten geselecteerd die van wandelen houden.

Tabel 27 Verdeling (%) opleiding naar wandelaantrekkelijkheid per type nat bos

Type bos	Wandelen	Opleiding			
		Lagere School	LBO/VMBO MAVO/VBO	MBO/VWO HAVO	HBO/Univer.
Zachthout	Regelmatig	27	11	17	19
	Enkele keer	9	38	58	47
	Spreekt niet aan	64	51	25	33
Hardhout	Regelmatig	46	74	71	82
	Enkele keer	38	23	26	18
	Spreekt niet aan	15	2	3	0
Elzenbroek	Regelmatig	8	7	10	11
	Enkele keer	15	40	45	52
	Spreekt niet aan	77	53	45	36
Essenelzen	Regelmatig	58	42	55	65
	Enkele keer	17	54	41	34
	Spreekt niet aan	25	3	4	1

Uit tabel 27 komt naar voren dat in het algemeen de respondenten meer regelmatig in het type bos zouden willen gaan wandelen naarmate de opleiding hoger is. Naarmate de opleiding lager is, komt het relatief meer voor dat het type bos niet aanspreekt bij de respondent. Dit geldt voor alle type nat bos.

Tabel 28 Recreatieve belevingsferen en wandelaantrekkelijkheid per type nat bos

Type bos	Gezelligheid	Tussen uit	Interesse	Liefhebbers	Uitdaging
Zachthout	0,160	-	-	-0,178	-
Hardhout	0,179	-	-	-	-
Elzenbroek	0,155	0,139	-	-0,137	-0,121
Essenelzen	0,218	-	-0,120	-	-

Uit tabel 28 blijkt vooral de recreatieve belevingsfeer Gezelligheid een relatie te hebben met de aantrekkelijkheid van het type bos om te wandelen. Naarmate de respondent meer gecharmeerd is van de belevingsfeer Gezelligheid, worden de type bossen minder aantrekkelijk gevonden voor wandelen. Dit geldt ook voor de belevingsfeer 'Tussen uit' en een elzenbroekbos. Het elzenbroekbos wordt daarentegen aantrekkelijker gevonden om te wandelen indien de belevingsfeer 'liefhebbers' bij de respondent meer aanspreekt. Dit geldt ook voor 'Liefhebbers' en het zachthoutoobos. Het essen-elzenbos wordt aantrekkelijker gevonden om te wandelen indien de belevingsfeer 'Interesse' meer aanspreekt. Het elzenbroekbos wordt aantrekkelijker gevonden om te wandelen indien de belevingsfeer 'uitdaging' meer aanspreekt.

Indien in de tabellen 29 en 30 het gemiddelde dichterbij de 1 gaat, geven de respondenten aan meer naar het bos te gaan om te wandelen. Indien het gemiddelde meer richting 3 gaat, dan spreekt dit type bos de respondent niet aan om te wandelen.

Tabel 29 Relatie (o.b.v. gemiddelde) tussen natuurbeeld en type nat bos om te wandelen

Type bos	Natuurbeeld	
	Wildernis	Breed/Functioneel
Zachthout	-	-
Hardhout	1,21	1,33
Elzenbroek	2,28	2,44
Essenelzen	1,41	1,57

Uit de tabel 29 blijkt dat respondenten met een wildernis natuurbeeld in verhouding meer naar het type bos zouden gaan (behalve het zachthoutooibos) dan respondenten met een breed natuurbeeld.

Tabel 30 Relatie (o.b.v. gemiddelde) tussen geslacht en type nat bos om te wandelen

Type bos	Geslacht	
	Man	Vrouw
Zachthout	2,13	2,29
Hardhout	-	-
Elzenbroek	2,28	2,45
Essenelzen	-	-

Uit tabel 30 blijkt dat vrouwen zachthoutooibossen en elzenbroekbossen minder aantrekkelijk vinden om te wandelen dan mannen.

6 Conclusies en aanbevelingen

Van alle 'natte' bossen wordt het hardhoutooibos het meest aantrekkelijk gevonden om te zien en om te wandelen. Om te zien komt het hardhoutooibos na waterlandschappen en droge bossen. Om te wandelen kan het hardhoutooibos de concurrentie aan met droge bossen. De vele herfstkleuren en zangvogels en het voorkomen van reeën worden het meest gewaardeerd. Dit geldt voor de hele onderzoekspopulatie. Er zijn geen bepaalde groepen mensen die het hardhoutooibos meer waarderen dan andere groepen. De onderzoekspopulatie is echter niet representatief voor de Nederlandse bevolking. De populatie bestaat uit een grote hoeveelheid mannen, men is van middelbare leeftijd en hoog opgeleid en men woont veelal in het agrarisch gebied. Wildernis als natuurbeeld komt het meest voor.

Ook het essen-elzenbossen worden gewaardeerd om te zien en te wandelen. Het agrarisch landschap wordt in dit onderzoek echter meer gewaardeerd om te zien dan het essen-elzenbos. Het essen-elzenbos wordt wel meer gewaardeerd om te wandelen en neemt na het hardhoutooibos en droge bossen hier de derde plaats in. De vele vogels, herfstkleuren en voorjaarbloeiers worden het meest gewaardeerd. De seizoenskenmerken hebben bij dit type bos invloed op de totale gemiddelde waardering.

Hardhoutooibossen en Essen-elzenbossen worden in elk seizoen aantrekkelijk gevonden om te wandelen. Met deze kennis verdient het aanbeveling om hardhoutooibossen en essen-elzenbossen daar te ontwikkelen waar grote groepen mensen er gebruik van kunnen maken. Concreet betekent dit nabij woonkernen.

Het zachthoutooibos en vooral het elzenbroekbos wordt het minst aantrekkelijk gevonden, zowel om te zien als om te wandelen. De muggen, brandnetels en weinig herfstkleuren worden veel genoemd als onaantrekkelijke boselementen. Het Elzenbroekbos is echter voor een kleine groep (niche) wel interessant. Deze groep bestaat vooral uit mannen. En hoe hoger de opleiding en lager de leeftijd is, hoe hoger (relatief gezien) de waardering voor een elzenbroekbos. Deze groep heeft ook relatief meer een wildernis natuurbeeld. En deze groep zoekt ook naar 'uitdaging' als recreatieve belevingssfeer en ze kunnen beschouwd worden als 'liefhebbers voor de natuur'.

Een relatief groot deel vindt een Elzenbroekbos en een zachthoutooibos niet aantrekkelijk om te wandelen. Een meerderheid van de wandelaars vindt dit type bos ook niet elk seizoen aantrekkelijk. Met name de winter wordt niet aantrekkelijk gevonden om in dit type bos te wandelen. Het elzenbroekbos spreekt mensen die 'er tussen uit' willen als recreatieve belevingssfeer niet aan om te wandelen. Deze groep is in omvang het grootst. Dit betekent dat deze type bossen niet nabij bewoningskernen moeten worden aangelegd. Op enige afstand kan dit echter wel, met name voor een specifieke doelgroep die een langere reistijd er waarschijnlijk wel voor over heeft.

Literatuur

Bauman, W. et al (2002). In de ban van de Duivelsberg. Scriptie Sociaalruimtelijke Analyse. Wageningen: WUR.

Boomars, L. (2001). De toeristische representatie van de Veluwe. In: Lengkeek J. en L. Boomars (red.). Producten van Verbeelding, Departement omgevingswetenschappen. p. 51-61, Wageningen Universiteit.

Buijs, A.E., H. Berends, L.M. van den Berg (2003). Consument en burger. Gebruik, beleving en leefbaarheid van het platteland. Alterra, Wageningen.

Elands, B. and J. Lengkeek (2000). Typical tourists. Research into the theoretical and methodological foundations of a typology of tourism and recreation experiences. Mansholt Studies 21, Wageningen University.

Gerritsen, E. & C.M. Goossen, 2003. Beoordeling van recreatieve belevingsferen door inwoners van Apeldoorn, een onderzoek naar de wensen van inwoners van de gemeente Apeldoorn over het toekomstige gebruik en beleving van de Groene Mal. Wageningen, Alterra, Research Instituut voor de Groene Ruimte (in druk).

Jans, L., R. van Ek, C.M. Goossen, P.W.F.M. Hommel, J. Kalkhoven, S.A.M. van Rooij & M. Soestbergen, 2001. Bos in Water, Water in Bos. Een verkenning van de kansen voor een ruimtelijke integratie van Water en Bos. RIZA Werkdocument nr. 2001.191X. Rijkswaterstaat RIZA. Lelystad.

Keken, G.E. van, B.H.M. Elands, B.M.W.A. Beke, J. Lengkeek, 1995. Kunnen recreanten een dagje zonder de auto? Analyse van recreatie-patronen en auto-gebruik in het gebied rond de Posbank. Advies- en Onderzoeksgroep Beke.

Stortelder, A.H.F., P.W.F.M. Hommel, R.W. de Waal, K.W. van Dort, J.G. Vrielink en R.J.A.M. Wolf, 1998. Boscossystemen van Nederland. Deel 1: Broekbossen. Natuurhistorische bibliotheek 66. KNNV, Utrecht. 216 pp.

Stortelder, A.H.F., J.H.J. Schaminée & P.W.F.M. Hommel, 1999. De vegetatie van Nederland; deel 5: plantengemeenschappen van ruigten, struwelen en bossen. Opulus, Uppsala / Leiden. 376 pp.

Wolf, R.J.A.M., A.H.F. Stortelder, R.W. de Waal, K.W. van Dort, S.M. Hennekens, P.W.F.M. Hommel, J.H.J. Schaminée & J.G. Vrielink, 2001. Ooibossen. Reeks Boscossystemen van Nederland 2 / Natuurhist. Bibl. 68. KNNV, Utrecht., 200 pp.

Bijlage 1 Beoordeling bostypen versus functies

De tabel (zie volgende bladzijde) is overgenomen uit de rapportage uit de eerste fase van dit project (Jans *et al.*, 2001). De indeling van hoofdtypen is op een aantal punten veranderd:

Het hoofdtype 'Hardhoutooibos e.d.' is ongeveer gelijk gesteld aan het 'Iepenbos'.

Het Iepenbos valt uiteen in:

- Abelen-iepenbos;
- Essen-iepenbos.

Het bostype 'Es, iep en eik met brandnetel' is samen met 'Populierenbos met brandnetel' (voorheen hoofdtype 'Populierenaanplant') ondergebracht in het nieuwe hoofdtype 'Rompgemeenschap met brandnetel'.

Deze aanpassing is gedaan omdat:

- de verschillende hoofdtypen nu min of meer van hetzelfde niveau zijn in de classificatie (verbonds niveau);
- binnen de hoofdtypen nu minder diversiteit is; beleving en standplaatsfactoren zijn op deze manier beter te meten/definiëren

Tabel (volgende bladzijde) Beoordeling bostypen versus functies aan de hand van de diverse criteria.

<i>Regio</i>	: U: Uiterwaarden; K: Binnendijkse klei; G: Getijdengebied; M: Meren; B: Beekdalen; L: Laagvenen; D: Droge gronden.
<i>Waterbeheer</i>	: -: negatief; 0: neutraal; +: positief; ?: onbekend; \: niet van toepassing. Botanisch: 0: geringe waarde; +: vrij hoge waarde; ++: zeer hoge waarde;
<i>?</i>	: onbekend.
<i>Faunistisch</i>	: 0: matig tot weinig van belang ; +: goed ; ++: zeer goed;
<i>\</i>	: niet van toepassing.
<i>Beleving</i>	: -: negatief ; 0: neutraal ; +: positief; ++: sterk positief; ?: onbekend.

		Regio/Landschap	Waterbeheer									Waterkwaliteit	Natuur					Beleving					
			Veiligheid					Scheepvaart					Botanisch		Faunistisch			Toegankelijkheid	Gebruiksvorm	Type water	Schoonheid	Ruigheid	Bosstructuur
Hoofdtype	Bostype		Waterafvoer rivieren	Stabiliteit dijken	Retentie/Berging rivier/beekwater	Wateroverlast lokaal door heerslag	Watersvoorziening voor de landbouw	Stabiliteit kunstwerken	Stabiliteit oevers	Drijvend hout	Na 25-50 jaar		Na 100-200 jaar	Structuur	Beleidssoorten	Specifieke soorten	Aquatische soorten						
Zachthoutooibos	Bijvoet-ooibos	U	-	?/-	+	0	0	-	+	-	0	+	+	+	++	++	+	+0	+	+	?/+	?	+
	Lissen-ooibos	U	-	?/-	+	0	0	-	+	-	0	0	0	++	++	++	+	+0	+	+	?/++	?	++
	Veldkers-ooibos	G	-0	?/-	+	0	0	-	+	0/-	0	+	+	+	++	++	+	0	+	+	?/+	?	+
	Brandnetel-zachthoutooibos	U	-	?/-	+	0	0	-	+	-	0	0	0	+	+	+	?/+	+0	+	+	?/+	-/+	+
		G	-0	?/-	+	0	0	-	+	0/-	0	0	0	+	+	+	?/+	0	+	+	?/+	-/+	+
Elzenbroek	Moerasvaren-Elzenbroek	L	\	\	0	+	+0	\	+	0	-	+	+	++	+	+	?/++	-	+	+	?/++	-/+	++
	Elzenzegge-Elzenbroek	B	\	\	0	+/-	+0	\	+	0	-	+	+	++	++	?/++	++	-	+	+	?/++	?	++
	Moeras-/Oeverzegge-Elzenbroek	L	\	\	0	+	+0	\	+	0	-	0	0	+	+	+	?/++	-	+	+	?/+	-/+	+
	Hennegras/Braam-Elzenbroek	L	\	\	0	+	+0	\	+	0	-	0	?/+	+	+	0	0	-	+	+	?/+	?	+
	Brandnetel-Elzenbroek	B	\	\	0	+/-	+0	\	+	0	-	0	0	+	+	0	?/+	-	+	+	?/+	?	+
Berkenbroek	Zompzegge-Berkenbroek	L	\	\	0	+	+0	\	+	0	-	+	+	+	+	+	0	-	+	+	?/++	-/+	+
	Braam-Berkenbroek	L	\	\	0	+	+0	\	+	0	-	0	0	+	+	0	0	-	+	+	?/0	?	+
Iepenbos	Abelen-Iepenbos	U	-	?/-	+	0	0	0/-	\	-	0	+	++	++	++	0	0	+	+	+	?/+	?	++
	Essen-Iepenbos	U	-	?/-	+	0	0	0/-	\	-	0	0	+	++	++	+	0	+	+	+	?/+	?	++
		K	\	\	0	+	+0	\	\	0	0/-	0	+	++	++	+	0	+	++	+	?/+	?	++
		M	0	?/+	0/+	0	0	0/-	\	0/-	0	0	+	++	++	+	?/0	+	++	+	?+	?	++
		D	\	\	0	+	-	\	\	0	0/-	0	+	++	++	0	0	+	+	\	?/+	?	++
Essen-Elzenbos	Vogelkers-Essenbos	B	\	\	0	+/-	+0	\	\	0	-	0	++	++	++	+	++	+	+	+	?/+	?	++
Rompgemeenschappen met brandnetel	Es, iep en eik met brandnetel	U	-	?/-	+	0	0	0/-	\	-	0	0	0	+	+	0	0	+	+	+	?/+	?	+
		K	\	\	0	+	+0	\	\	0	0/-	0	0	+	+	0	0	+	++	+	?/+	?	+
		M	0	?/+	0/+	0	0	0/-	\	0/-	0	0	0	+	+	0	?/+	+	++	+	?/+	?	+
		B	\	\	0	+/-	+0	\	\	0	-	0	0	+	+	0	0	+	+	+	?/+	?	+
		D	\	\	0	+	-	\	\	0	0/-	0	0	+	+	0	0	+	+	-	?/0	?	+
	Populierenbos met brandnetel	U	-	?/-	+	0	0	0/-	\	-	0	0	0	0	0	0	0	+	+	+	?/0	?	0
		K	\	\	0	+	+0	\	\	0	0/-	0	0	0	0	0	0	+	++	+	?/0	?	0
		M	0	?/+	0/+	0	0	0/-	\	0/-	0	0	0	0	0	0	0	+	++	+	?/0	?	0
		B	\	\	0	+/-	+0	\	\	0	-	0	0	0	0	0	0	+	+	+	?/+	?	0
'Droge' bossen	Berken-Eikenbos	D	\	\	0	+	-	\	\	\	0/-	0	+	+	+	\	\	+	+	\	?/0	?	+
	Eikenbos met braam	D	\	\	0	+	-	\	\	\	0/-	0	0	+	+	\	\	+	+	\	?/0	?	+
	Beuken-Eikenbos	D	\	\	0	+	-	\	\	\	0/-	0	+	+	+	\	\	+	+	\	?/0	?	+
	Kussentiesmos-Dennenbos	D	\	\	0	+	-	\	\	\	0/-	0	+	0	+	\	\	+	+	\	?/0	?	0
	Licht naaldbos met braam	D	\	\	0	+	-	\	\	\	0/-	0	0	0	+	\	\	+	+	\	?/0	?	0
	Donker naaldbos	D	\	\	0	+	-	\	\	\	0/-	0	0	0	+	\	\	+	+	\	?/0	?	0

Bijlage 2 Enquête

Inleiding en instructies

Voor u ligt een vragenlijst met vragen over de verschillende bostypen in Nederland.

Beantwoording van de vragenlijst gaat ongeveer 30 minuten duren. De meeste vragen hebben betrekking op foto's van bostypen. Het is belangrijk hierbij in het achterhoofd te houden dat het niet gaat om de kwaliteit van de foto, maar om een beoordeling van het bos dat op de foto staat afgebeeld.

De algemene instructies voor het invullen vindt u hieronder. Wij willen u vragen deze instructies aandachtig door te lezen, voordat u begint met het beantwoorden van de vragen. Uw antwoorden worden anoniem verwerkt.

Heeft u vragen over het onderzoek, dan kunt u contact opnemen met de dhr Goossen (tel 0317-474422)

Tips voor het beantwoorden van de vragen

- De vragenlijst dient door één persoon te worden ingevuld, zonder overleg met anderen.
- De invuller dient ouder te zijn dan 15 jaar.
- Maak het rondje voor uw antwoord met een potlood zwart. Bijvoorbeeld:
Wat is uw mening over het weer van afgelopen jaar?

	Niet Aantrekkelijk				Zeer Aantrekkelijk			
Winter	0	↓	0	0	0	0	0	0
Zomer	0	0	0	0	0	0	0	↓

- Tenzij anders aangegeven, kunt u per vraag slechts één antwoord aankruisen.
- Sla geen vragen over! Het is zeer belangrijk dat u alle vragen beantwoordt.
- Foute antwoorden bestaan niet, het gaat uitsluitend om uw mening.
- Denk niet te lang na bij het antwoorden van de vragen; uw eerste indruk is meestal de beste.

De vragenlijst begint met foto's met een bijbehorend verhaal. De foto's laten vier verschillende type bos zien. U kunt in elk bos wandelen, soms over speciaal daarvoor gemaakte paden. Bij de beantwoording van de vragen moet u zich voorstellen dat u door het type bos wandelt. Op de foto's en via de verhaaltjes kunt u lezen wat u onderweg kunt zien, horen, ruiken en voelen tijdens de verschillende seizoenen. De foto's zijn in de nazomer gemaakt.

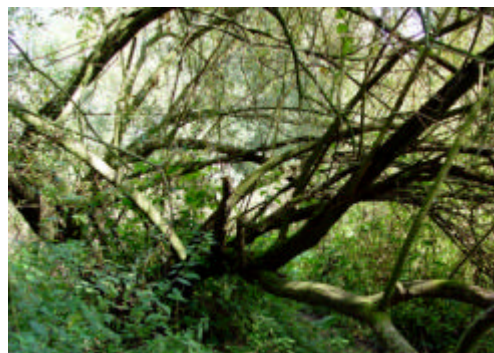
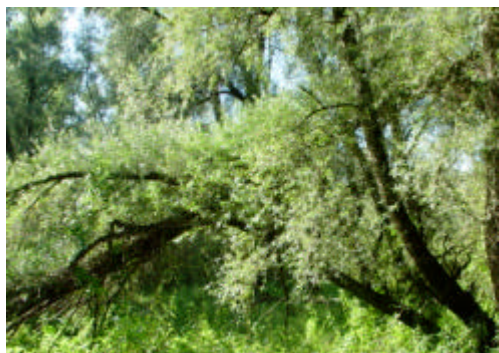
Wilt u zo vriendelijk zijn om de foto's goed te bekijken en de verhaaltjes aandachtig te lezen. Daarna worden er vragen over dit type bos gesteld.

Zachthoutoibossen

Algemeen

Deze bossen komen voor op laag gelegen plaatsen die elk jaar in de winter en het vroege voorjaar een tijd lang onder water staan.

's Zomers kan de bodem sterk uitdrogen, maar door de vele brandnetels en omgevallen en gebroken stammen is de bosbodem ook dan buiten de paden nauwelijks toegankelijk. De bodem is kleiig en bij nat weer zijn de paden erg modderig. Er komen veel verschillende soorten wilgen voor, zowel bomen als struiken die vaak in totale wanorde dooreen groeien. Voor de meeste andere houtgewassen is het extreme milieu van deze bossen niet geschikt.

Lente

Aan het eind van de winter komen de wilgebomen en –struiken massaal in bloei. De wilgenbloemen ('katjes') zijn een belangrijke voedselbron voor bijen. Zodra het water begint te zakken hangt in het hele bos een heel indringende geur. Deze is afkomstig van het door het hoge water afgezette slib dat als een grijze waas de bodem, boomstammen en dode plantenresten bedekt. Op de koude, natte bosbodem komt het voorjaar traag op gang; veel bloemen zijn er nu nog niet te vinden. Er is wel een uitbundige vogelzang.

Zomer

De brandnetels schieten nu op veel plaatsen massaal de hoogte in, vaak tot meer dan manshoogte. Op lage plekken die ook in de zomer vochtig blijven, komen robuuste planten met opvallende bloemen tevoorschijn: de Gele lis en verschillende paarsbloeiende soorten als Kattestaart en Watermunt. Laatstgenoemde vult het hele bos met zijn sterke muntgeur. Deze plant trekt veel vlinders aan. Er zijn veel muggen in deze tijd van het jaar.

Herfst

Er zijn in de herfst weinig paddestoelen en weinig herfstkleuren. Het wilgeblad verkleurt niet sterk en valt erg snel af. Wel kunnen herfststormen voor spektakel zorgen; het wilgenhout breekt gemakkelijk af.

Winter

Het bos is vaak alleen toegankelijk via hoger gelegen dijkjes en bij extreem hoge waterstanden zelfs dan niet. De steeds wisselende waterstanden geven deze bossen wel een heel eigen karakter, dat nog wordt versterkt door de typische winterse geluiden: de roep van de ganzen die over de uiterwaarden vliegen en het gekraak van brekend ijs. Wanneer na een periode van vorst het water begint te zakken, geven ijskragen om boomstammen en hoog in de struiken aan hoe hoog het water die winter gekomen is.

1 Vindt u bostype Zachthoutooibos aantrekkelijk om te zien?

Niet aantrekkelijk	0	0	0	0	0	0	0	Zeer aantrekkelijk
--------------------	---	---	---	---	---	---	---	--------------------

2 Wat is uw mening over de volgende elementen van Zachthoutooibos?

	Niet aantrekkelijk							Ze er aan trek ke lijk
Staat lang onder water	0	0	0	0	0	0	0	0
Veel brandnetels	0	0	0	0	0	0	0	0
Vele omgevallen en gebroken stammen	0	0	0	0	0	0	0	0
Buiten de paden nauwelijks toegankelijk	0	0	0	0	0	0	0	0
Paden zijn modderig	0	0	0	0	0	0	0	0
Veel verschillende soorten wilgen in wanorde door elkaar	0	0	0	0	0	0	0	0
Voorkomen wilgenkatjes	0	0	0	0	0	0	0	0
Voorkomen bijen	0	0	0	0	0	0	0	0
Indringende geur van afgezet slib en dode plantenresten	0	0	0	0	0	0	0	0
Uitbundige vogelzang	0	0	0	0	0	0	0	0
Opvallende bloemen	0	0	0	0	0	0	0	0
Sterke muntgeur op bepaalde plaatsen	0	0	0	0	0	0	0	0
Veel vlinders	0	0	0	0	0	0	0	0
Veel muggen	0	0	0	0	0	0	0	0
Weinig paddestoelen	0	0	0	0	0	0	0	0
Weinig herfstkleuren	0	0	0	0	0	0	0	0

3 Vindt u Zachthoutooibos aantrekkelijk om te wandelen?

- ☐ Ja, daar zou ik regelmatig heen gaan
- ☐ Ja, een enkele keer
- ☐ Nee, dit type bos spreekt mij niet aan om te wandelen (ga door naar vraag 6)
- ☐ Nee, ik hou niet van wandelen (ga door naar vraag 6)

4 Vindt u Zachthoutooibos elk seizoen aantrekkelijk om te wandelen?

- ☐ Ja (ga door naar vraag 6)
- ☐ Nee

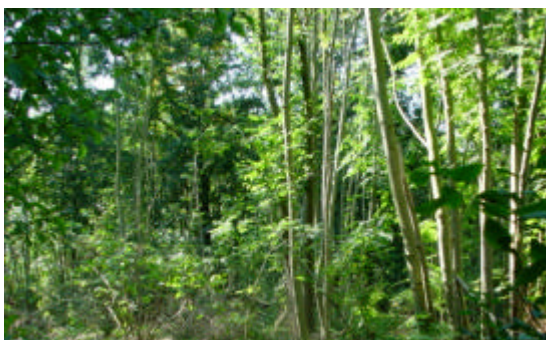
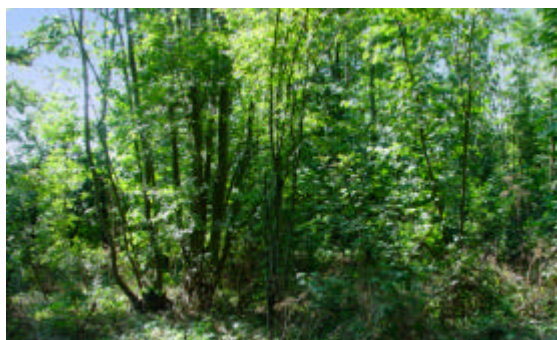
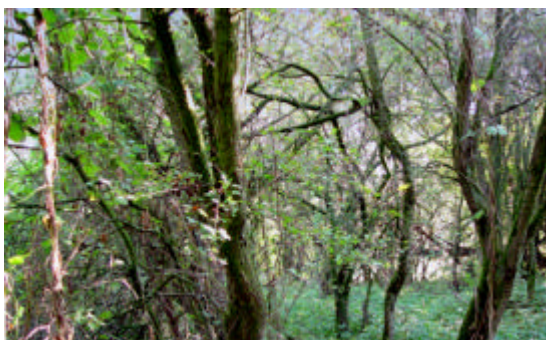
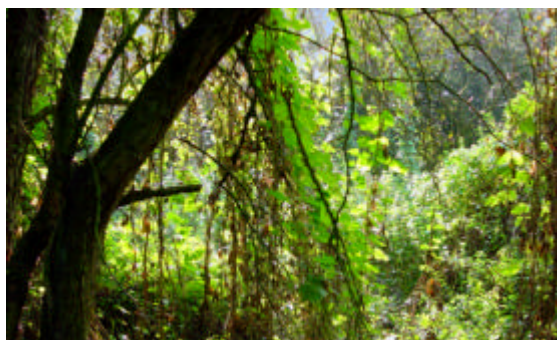
5 In welk seizoen vindt u Zachthoutooibos **niet** aantrekkelijk om te wandelen? (meer antwoorden mogelijk)

- ☐ lente
- ☐ zomer
- ☐ herfst
- ☐ winter

Hardhoutooibossen

Algemeen

Deze bossen liggen op plekken die in het winterhalfjaar heel kort onder water staan maar in de zomer sterk uitdrogen. Vaak treedt niet eens elk jaar overstroming op en is het bos het hele jaar rond goed toegankelijk. Bovendien zijn er meestal weinig brandnetels of andere prikplanten, en zijn ook bij nat weer de paden niet erg modderig. Er zijn hier allerlei verschillende soorten bomen en opvallend veel verschillende soorten struiken. Vaak is de struiklaag erg dicht. Er zijn veel open plekken en dat betekent veel bosranden. Die zijn in dit soort bossen vaak bedekt met sluiers van klimplanten.

Lente

Deze bossen kunnen rijk zijn aan vroege voorjaarsbloeiers. Een bekend voorbeeld is het sneeuwkllokje. Hoe ouder het bos is, hoe meer verschillende bolgewassen het vroege voorjaar opfleuren. Wat later in het voorjaar komt, ook in jongere bossen, de volgende golf voorjaarsbloeiers tot ontwikkeling. De overheersende kleur is wit. In deze bossen zijn het hele voorjaar door veel verschillende zangvogels te horen.

Zomer

In de zomer zwijgen de vogels en de voorjaarsbloemen zijn verdwenen. Er zijn wel andere bloemen voor in de plaats gekomen maar niet erg veel of opvallend. Bij aanhoudend droog weer maakt de ondergroei vaak zelfs een wat verlepte indruk. De zomer is wel de tijd dat de bosranden tot leven komen. Vooral de bloeiende bosranken vallen nu op, mede dankzij de zoete geur van hun bloemen, waar ook veel vlinders op afkomen. Muggen komen nauwelijks voor.

Herfst

In de herfst krijgen deze bossen weer kleur. De bomen kleuren vaak helder geel, in de struiklaag domineren roodachtige tinten. Ook dragen veel struiken grote hoeveelheden opvallende bessen. Deze overdaad lokt weer grote aantallen trekvogels aan. Ook de paddestoelen geven weer meer kleur aan het bos maar ze zijn niet zo talrijk als in de bossen op de droge zandgronden.

Winter

Het bos oogt nu veel minder dicht. Vaak vluchten bij hoogwater veel reeën en andere zoogdieren van uit lager gelegen delen hierheen. Een heel bijzonder winterbeeld vormen nu de sluiers van de bosrank waaraan meestal nog veel pluizige vruchten zijn blijven zitten die overdekt raken met rijp of neveldruppeltjes.

6. Vindt u bostype Hardhoutooibos aantrekkelijk om te zien?

Niet aantrekkelijk	0	0	0	0	0	0	0	Zeer aantrekkelijk
--------------------	---	---	---	---	---	---	---	--------------------

7. Wat is uw mening over de volgende elementen van Hardhoutooibos?

	Niet aantrekkelijk						Zeer aantrekkelijk
Heel jaar goed toegankelijk	0	0	0	0	0	0	0
Paden weinig modderig	0	0	0	0	0	0	0
Weinig brandnetels	0	0	0	0	0	0	0
Verschillende soorten bomen en struiken	0	0	0	0	0	0	0
Dichte struiklaag met sluiers van klimplanten	0	0	0	0	0	0	0
Rijk aan vroege voorjaarsbloemen	0	0	0	0	0	0	0
Veel verschillende zangvogels	0	0	0	0	0	0	0
Weinig opvallende bloemen in zomer	0	0	0	0	0	0	0
Bloeiende bosranken met zoete geur van bloemen	0	0	0	0	0	0	0
Voorkomen van vlinders	0	0	0	0	0	0	0
Weinig muggen	0	0	0	0	0	0	0
Veel herfstkleuren	0	0	0	0	0	0	0
Opvallende bessen	0	0	0	0	0	0	0
Trekvogels	0	0	0	0	0	0	0
Voorkomen paddestoelen	0	0	0	0	0	0	0
Reeën	0	0	0	0	0	0	0

8. Vindt u Hardhoutooibos aantrekkelijk om te wandelen?

0 Ja, daar zou ik regelmatig heen gaan

0 Ja, een enkele keer

0 Nee, dit type bos spreekt mij niet aan om te wandelen (ga door naar vraag 11)

0 Nee, ik hou niet van wandelen (ga door naar vraag 11)

9. Vindt u Hardhoutooibos elk seizoen aantrekkelijk om te wandelen?

0 Ja (ga door naar vraag 11)

0 Nee

10. In welk seizoen vindt u Hardhoutooibos **niet** aantrekkelijk om te wandelen? (meer antwoorden mogelijk)

0 lente

0 zomer

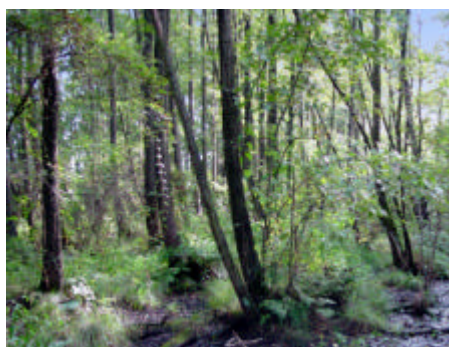
0 herfst

0 winter

Elzenbroekbossen

Algemeen

Deze bossen komen voor op laaggelegen, venige plekken in het landschap. 's Winters staat de bosbodem meestal lang onder water, maar ook 's zomers blijft de bodem zompig en zijn er veel poelen waarin altijd water staat. Zelfs in heel droge zomers loop je een goede kans weg te zakken in het moeras. Naar de randen van het bos wordt de bosgrond wel iets minder moerassig maar juist daar zijn er bramen of brandnetels. Dit bos is niet begaanbaar buiten de paden die meestal zijn aangelegd op dijkjes, loopbruggen of knuppelpaden. Dit levert een bijzondere beleving op. In dit bos komen weinig verschillende boomsoorten voor. Omdat de bomen niet stevig kunnen wortelen in de slappe veengrond, waaien ze makkelijk om. Liggende stammen en grote wortelkluiten zijn dan ook heel gewoon in dit bostype. Er groeien nauwelijks struiken en de vooral uit grasachtige planten (zeggesoorten) bestaande ondergroei blijft laag. Daarom maakt het bos een vrij open indruk. Het ruikt er altijd een beetje naar modder.

Lente

Het voorjaar komt op de koude, natte bosbodem traag op gang. Vroege voorjaarsbloeiërs komen niet voor, maar in mei verschijnen boven de waterspiegel van de bospoelen plotseling bleeklila bloempjes. De belangrijkste voorjaarsbodem zijn echter de zangvogels, al komen deze hier in minder grote aantallen voor dan in de andere bostypen op natte grond.

Zomer

Het bos verandert nu snel. Vooral in de wat meer open plekken vinden we hoog opschietende moerasplanten, vaak met felle kleuren: geel, wit en vooral veel paarse tinten. Zonnige plekken trekken veel vlinders, maar in het bos zitten nu ook veel muggen en soms ook wolken kleine steekvliegen.

Herfst

Op de elzenstammen kunnen fraaie houtzwammen groeien, maar de bosbodem is vrij arm aan paddestoelen. Elzen en berken kleuren beide geel, maar het elzenblad valt snel af en er zijn daardoor weinig herfstkleuren.

Winter

Het bos maakt een lege en donkere indruk. De natte elzenstammen zien bijna zwart in het spaarzame winterlicht. Overal om je heen is water en dat verklaart meteen waarom je op de bodem zo weinig dieren ziet. De moerasgrond is ook voor hen niet veilig. Toch is het bos niet helemaal verlaten. Hoog in de bomen doen grote groepen sijen zich te goed aan de zaden in de elzenpropjes.

11. Vindt u bostype Elzenbroekbos aantrekkelijk om te zien?

Niet aantrekkelijk	0	0	0	0	0	0	0	Zeer aantrekkelijk
--------------------	---	---	---	---	---	---	---	--------------------

12. Wat is uw mening over de volgende elementen van Elzenbroekbos?

	niet aantrekkelijk						Zeer aantrekkelijk
Zompige bodem, moeras	0	0	0	0	0	0	0
Veel poelen	0	0	0	0	0	0	0
Veel brandnetels	0	0	0	0	0	0	0
Niet begaanbaar buiten de paden	0	0	0	0	0	0	0
Weinig verschillende boomsoorten	0	0	0	0	0	0	0
Veel omgewaaide stammen en wortelkluiten	0	0	0	0	0	0	0
Nauwelijks struiken	0	0	0	0	0	0	0
Ruikt naar modder	0	0	0	0	0	0	0
Geen voorjaarsbloei	0	0	0	0	0	0	0
Enige zangvogels	0	0	0	0	0	0	0
Hoog opschietende moerasplanten	0	0	0	0	0	0	0
Felle kleuren van bloemen	0	0	0	0	0	0	0
Veel vlinders	0	0	0	0	0	0	0
Veel muggen en kleine steekvliegen	0	0	0	0	0	0	0
Weinig paddestoelen	0	0	0	0	0	0	0
Weinig herfstkleuren	0	0	0	0	0	0	0

13. Vindt u Elzenbroekbos aantrekkelijk om te wandelen?

0 Ja, daar zou ik regelmatig heen gaan

0 Ja, een enkele keer

0 Nee, dit type bos spreekt mij niet aan om te wandelen (ga door naar vraag 16)

0 Nee, ik hou niet van wandelen (ga door naar vraag 16)

14. Vindt u Elzenbroekbos elk seizoen aantrekkelijk om te wandelen?

0 Ja (ga door naar vraag 16)

0 Nee

15. In welk seizoen vindt u Elzenbroekbos **niet** aantrekkelijk om te wandelen? (meer antwoorden mogelijk)

0 lente

0 zomer

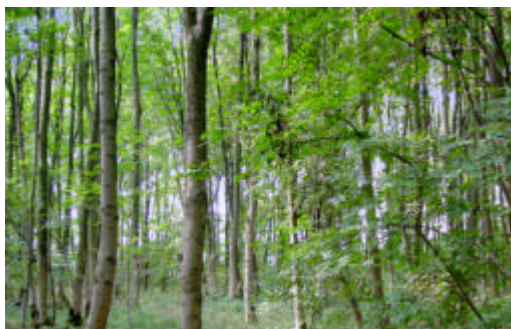
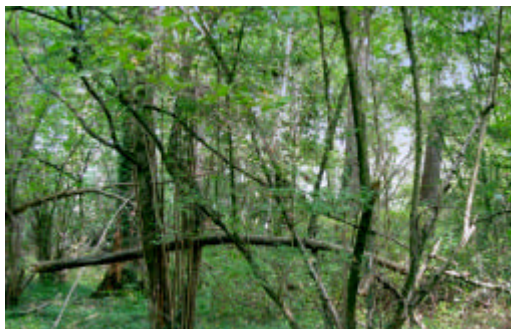
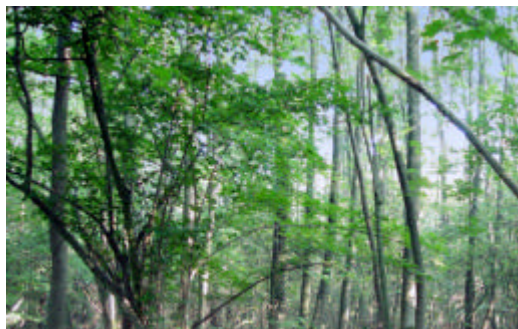
0 herfst

0 winter

Essen-elzenbossen

Algemeen

Deze bossen komen voor op allerlei vochtige bodems, zowel in klei- als in zandgebieden. 's Winters kan plaatselijk de bosbodem wel even onder water staan maar over het algemeen is het bos toch redelijk begaanbaar. Wel kunnen de paden in het winterhalfjaar en 's zomers bij nat weer modderig zijn. Deze bossen zijn vrij dicht met veel struiken. De ondergroei verandert sterk in de loop van de seizoenen. Naast essen en elzen komen verschillende andere boomsoorten voor. Ook in de struiklaag komen veel verschillende soorten voor. De soortensamenstelling kan van plek tot plek nogal variëren.

Lente

Dit zijn echte voorjaarsbossen. Bosanemonen kunnen witte bloemtapijten vormen en gaande weg ontwaken steeds meer soorten met verschillende bloemkleuren. Hoe ouder het bos, des te meer voorjaarsbloeiërs. In jongere bossen moeten we de bloemen vooral boven ons hoofd zoeken. De vogelkers heeft een overdaad aan witte bloemtrossen, die vooral tegen de avond een zoete geur verspreiden. Deze bossen zijn ook erg rijk aan vogels en het zangseizoen duurt lang.

Zomer

Zangvogels laten zich steeds minder horen en waar eerder de bosbodem nog bedekt was met laagblijvende voorjaarsbloeiërs schiet de vegetatie nu hoog op. De begroeiing is opvallend groen en weelderig, maar veel bloemen treffen we niet meer aan. Op veel plaatsen groeien nu ook brandnetels. Alleen onder de hazelaars is het donker en bestaat de ondergroei uit niet veel meer dan uitgestrekte mostapijten. Zoals in alle bossen op vochtige bodem zijn muggen hier geen zeldzaamheid, maar veel zijn het er zelden.

Herfst

Het blad van de essen en eiken wordt geel, de verschillende struiksoorten zorgen een verdieping lager voor een bonte mengeling van gele en rode kleuren. Veel paddestoelen vinden we hier niet, maar de meeste struiken dragen nu opvallend gekleurde bessen, vaak in grote hoeveelheden. Het bos wordt dan ook veelvuldig bezocht door trekvogels die zich aan de bessen te goed doen. Voor de wandelaar zijn er rijpe hazelnoten, al is de concurrentie van vogels (gaaïen, eksters) en kleine zoogdieren groot.

Winter

Het bos lijkt in eens veel minder gesloten. Hoog in de elzebomen vliegen luidruchtige groepen sijen af en aan. Al vanaf januari kunnen de hazelaarstruiken volop in bloei staan en de hangende hazelaarkatjes zijn de allereerste voorjaarsbode in het bos.

16. Vindt u bostype Essen-elzenbos aantrekkelijk om te zien?

[illegible]

17. Wat is uw mening over de volgende elementen van Essen-elzenbos?

	Niet aantrekkelijk						Zeer Aantrekkelijk
Paden soms modderig	0	0	0	0	0	0	0
Dicht bos	0	0	0	0	0	0	0
Verskillende boomsoorten en struiken	0	0	0	0	0	0	0
Veel voorjaarsbloeiers	0	0	0	0	0	0	0
Zoete geur	0	0	0	0	0	0	0
Veel vogels	0	0	0	0	0	0	0
Opvallende groene en weelderige begroeiing	0	0	0	0	0	0	0
Veel brandnetels	0	0	0	0	0	0	0
Muggen, maar niet talrijk	0	0	0	0	0	0	0
Veel herfstkleuren	0	0	0	0	0	0	0
Geen paddestoelen	0	0	0	0	0	0	0
Voorkomen opvallend gekleurde bessen	0	0	0	0	0	0	0
Trekvogels	0	0	0	0	0	0	0
Hazelnoten	0	0	0	0	0	0	0
Hazelaarskaties	0	0	0	0	0	0	0

18. Vindt u Essen-elzenbos aantrekkelijk om te wandelen?

- 0 Ja, daar zou ik regelmatig heen gaan
0 Ja, een enkele keer
0 Nee, dit type bos spreekt mij niet aan om te wandelen (ga door naar vraag 21)
0 Nee, ik hou niet van wandelen (ga door naar vraag 21)

19. Vindt u Essen-elzenbos elk seizoen aantrekkelijk om te wandelen?

- 0 Ja (ga door naar vraag 21)
0 Nee

20. In welk seizoen vindt u Essen-elzenbos **niet** aantrekkelijk om te wandelen? (meer antwoorden mogelijk)

- 0 lente
0 zomer
0 herfst
0 winter

21 Ter vergelijking laten we u foto's zien van andere landschappen. Een foto van een droog bos op zandgrond, een agrarisch landschap en een waterlandschap. U moet zich voorstellen dat u in of langs dergelijke landschappen wandelt.

21. Vindt u dit bos op droge zandgrond aantrekkelijk om te zien?

Niet aantrekkelijk	0	0	0	0	0	0	0	Zeer aantrekkelijk
--------------------	---	---	---	---	---	---	---	--------------------

22. Vindt u dit bos op droge zandgrond aantrekkelijk om te wandelen?

- ☐ Ja, daar zou ik regelmatig heen gaan
- ☐ Ja, een enkele keer
- ☐ Nee, dit type bos spreekt mij niet aan om te wandelen
- ☐ Nee, ik hou niet van wandelen

23. Vindt u dit agrarisch gebied aantrekkelijk om te zien?

Niet aantrekkelijk	0	0	0	0	0	0	0	Zeer aantrekkelijk
--------------------	---	---	---	---	---	---	---	--------------------

24. Vindt u dit agrarisch landschap aantrekkelijk om te wandelen?

- ☐ a, daar zou ik regelmatig heen gaan
- ☐ Ja, een enkele keer
- ☐ Nee, dit type landschap spreekt mij niet aan om te wandelen
- ☐ Nee, ik hou niet van wandelen
- ☐ Dit landschap vind ik aantrekkelijker om te fietsen

28. De onderstaande stellingen gaan ook over uw beeld van de natuur. Wilt u voor elke stelling aangeven of u het hiermee eens bent of niet?

	zeer mee oneens					zeer mee eens	
Ten behoeve van de sportvisserij mogen er vissen in meren worden uitgezet	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Een vennetje in het bos is vooral mooi als het iets spannends en mysterieus heeft	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
In de natuur ervaar ik iets dat de mens overstijgt	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Het boerenbedrijf kan goed samengaan met natuur en landschap	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
De mens heeft het recht om de natuur ingrijpend te veranderen	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
In strenge winters moeten herten worden bijgevoerd zodat ze niet verhongeren	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
De mens is een onderdeel Van de natuur	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Alle dieren en planten, groot of klein vind ik even belangrijk	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ik geniet vooral van de <i>vredigheid</i> van de natuur	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
De natuur hoeft niet <i>mooi</i> te zijn, het is vooral belangrijk dat ze bestaat	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
De natuur staat ten dienste van de mens	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Al die dode bomen en struiken in het bos vind ik erg rommelig	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Iedereen gaat met een ander motief een bos bezoeken en ieder mens beleeft het bos op zijn of haar eigen manier. De onderstaande vijf verhaaltjes gaan over deze verschillende motieven. Wilt u ze rustig doorlezen en daarna de vragen beantwoorden.

1. Gezelligheid:

Gezellig samen met vrienden of familie op stap.

Lekker in de zon zitten, 'terrasje pikken' of luieren. Recreatieve activiteiten worden voor u georganiseerd en zijn vooral gezellig en leuk om te doen. De activiteiten duren niet te lang en zijn niet te spannend. Pret hebben met elkaar en gezelligheid zijn de belangrijkste redenen van een bezoek aan een bos.

2. Er tussen uit:

Even de batterij opladen.

Genieten en lekker bijkomen in het bos en weg uit uw dagelijkse omgeving. Stress verdwijnt door lekker in het bos te zijn en nergens meer aan te denken. Het bezoek aan een bos is een ontsnapping aan het dagelijkse leven en een bos is het decor om tot rust te komen.

3. Interesse voor gebieden:

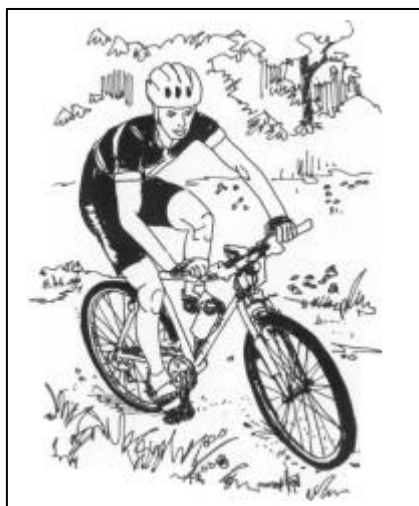
Lekker er tussenuit en ook nog iets leren.

Interessante dingen te weten komen over de natuur in het bos en ook bekijken. Informatiebordjes met beschrijvingen en interessante verhalen en weetjes geven invulling aan uw interesse voor het bos. Een excursie met een boswachter die veel over het gebied kan vertellen, geeft een extra dimensie aan het bezoek.

4. Liefhebbers van natuur:

Liefde voor natuur is het kernwoord.

De liefde voor de natuur in het bos uit zich in het alles willen weten over vogels, zoogdieren, andere fauna of flora. Als er eventueel soorten zijn die niet herkend worden, zoekt u ze op in een handboek. Eigenlijk wilt u kunnen struinen door de natuur. Het liefst doet u dat alleen, of met iemand die ook dezelfde interesse en liefde voor natuur heeft.

5. Uitdaging:

De fysieke uitdaging wordt aangegaan.

Survival, mountainbiken, droppings, in bomen klimmen, hardlopen, of een andere vorm van fysieke inspanning; als het maar spannend, uitdagend en grensverleggend is. Het bos is een mooi décor voor de uitdaging, maar de beleving richt zich vooral op uitdaging en niet op het bos.

29. Wilt u aangeven welk percentage elk van de 5 belevingssferen op u van toepassing is?

(Let op: bij elkaar opgeteld moet het 100% zijn)

Gezelligheid	%
Er tussen uit	%
Interesse	%
Liefhebber	%
Uitdaging	%
Totaal	100%

Tot slot enkele vragen over uzelf

30. Wat is uw geslacht?

36.	☐	Man
38.	☐	Vrouw

31. Wat is uw leeftijd?

		Jaar
----------------------	----------------------	------

32. Wat is uw hoogst genoten opleiding?

☐	Lagere school
☐	LBO / VBO / MAVO/VMBO
☐	MBO / HAVO / VWO
☐	HBO / Universiteit

33. Zijn er thuiswonende kinderen in uw huishouden?

☐	Ja
☐	Nee (u kunt nu doorgaan naar vraag 35)

34. Wat is de leeftijd van het jongste kind?

		Jaar
----------------------	----------------------	------

35. Wat is het totale netto maandinkomen van alle leden in uw huishouden?

☐ Minder dan € 1500,-   ☐ Tussen €1500,- en € 3000,-   ☐ Tussen €3000,- en € 4500,-   ☐ Meer dan € 4500,-   ☐ Geen antwoord

36. Wat is uw postcode?

--	--	--	--	--	--

HARTELIJK DANK VOOR UW MEDEWERKING!

- Wilt u zo vriendelijk zijn de ingevulde vragenlijst **vóór 7 november** terug te zenden. U kunt gebruik maken van de bijgevoegde portvrije retourenveloppe. Het is niet nodig hier een postzegel op te plakken.
- Mocht u deze retourenveloppe kwijt zijn dan kunt u de enquête zonder postzegel sturen naar:
Alterra
Mw. Linda Kooper-Rozenboom
Antwoordnummer 25
6700 VB Wageningen
- Een samenvatting van de resultaten van dit onderzoek kunt u vanaf januari 2004 vinden op internet:
www.alterra.nl

